

บทที่ 2

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และสภาพสังคมของเมืองจันทบุรีและตราดก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112(พ.ศ. 2436)

เมืองจันทบุรีและตราดจัดเป็นหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกที่มีความสำคัญและมีประวัติศาสตร์ยาวนาน ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา และสภาพสังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานยังเมืองจันทบุรีและตราดหลายยุคสมัย ทั้งนี้เนื่องมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกับการตั้งชุมชนและยังมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังเป็นเมืองท่าที่ควบคุมอ่าวไทย มีลักษณะที่ตั้งเหมาะสมที่จะเป็นท่าเรือและอยู่ต่อเรือ¹ ทำให้สามารถติดต่อกับดินแดนใกล้เคียงได้ทั้งทางบกและทางทะเล โดยเป็นทางผ่านที่จะเข้าไปยังเมืองพระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณ ซึ่งเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นที่ต้องการของฝรั่งเศสในยุคสมัยของการล่าอาณานิคม

การศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพที่ตั้งและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของเมืองจันทบุรีและตราดในบทที่สองนี้ ผู้เขียนต้องการนำเสนอถึงลักษณะความเป็น "เมือง" ของจันทบุรีและตราด ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งที่ตั้งในทางภูมิศาสตร์ ที่มีทางเชื่อมออกสู่ทะเลมีความเหมาะสมในการเป็นเมืองท่าทางการค้า และเส้นทางทางบกที่สามารถเชื่อมต่อไปยังดินแดนในคาบสมุทรอินโดจีน ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งจากเส้นทางทางทะเลและเส้นทางทางบก ซึ่งทั้งจากสภาพที่ตั้งอันเอื้ออำนวยต่อการประกอบการค้า การตั้งชุมชนและการอพยพ รวมถึงการเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมนี้ ส่งผลให้เมืองจันทบุรีและเมืองตราดเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งทั้งต่อรัฐส่วนกลางที่ต้องคอยสอดส่องดูแลเนื่องจากเป็นพรมแดนทางตะวันออกที่สำคัญ ทั้งในการป้องกันศึกและการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางการค้า ในขณะเดียวกันเมืองจันทบุรีและเมืองตราดนั้นยังได้รับความสนใจจากฝรั่งเศสด้วย เนื่องจากฝรั่งเศสต้องการที่จะ "กั้น" ไทยออกจากบริเวณโดยรอบทะเลสาบเขมรซึ่งเป็นบริเวณที่ฝรั่งเศสยึดครอง ดังนั้นการได้เมืองจันทบุรีและเมืองตราดเป็นประกันจะช่วยสร้างความ

---

¹โปรดดูใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ต่อเรือรบที่จันทบุรี," ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (พระนคร: ดำรงธรรม, 2530), หน้า 4 และ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2509), หน้า 53-54.

มันคงให้กับอาณาจักรคอมมิวนิสต์จีนของฝรั่งเศสมาก การศึกษาถึงที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์จะช่วยกำหนดความสำคัญของพื้นที่เมืองจันทบุรีและเมืองตราดและเป็นพื้นฐานไปสู่การวิเคราะห์ในด้านอื่นๆ ต่อไป

2.1 ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองจันทบุรี

2.1.1 ขอบเขตที่ตั้งของเมืองจันทบุรี

ขอบเขตของเมืองจันทบุรีในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เป็นขอบเขตของเมืองตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์ผู้นำในการบริหารบ้านเมืองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีหลายครั้ง คือใน พ.ศ. 2419 ซึ่งเป็นการเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีครั้งแรก และการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ใน พ.ศ. 2425 พ.ศ. 2426 พ.ศ. 2427 และพ.ศ. 2450 ซึ่งเป็นการเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีครั้งสุดท้าย

จดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีใน พ.ศ. 2419 นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชวินิจฉัยถึงเขตแดนของเมืองจันทบุรีว่า

เขตรแดนเมืองจันทบุรีนั้น ทิศบูรพาพรมแดนกับเมืองตราดที่ตำบลบ้านสตอ ทิศอิสาน ณ บ้านพือ ทิศอุดรบ้านวังแก้ว พรมแดนกับเมืองพระตะบอง บ้านหางแมวทิศพายัพพรมแดนกับเมืองปราจีนบุรี ทิศประจิมบ้านแพ² พรมแดนกับเมืองระยอง ทิศหริดี ทิศทักษิณ ทิศอาคเนย์ ลงทะเลทั้ง 3 ด้าน ในเมืองจันทบุรีมีเมืองขึ้น 2 หัวเมืองคือ เมืองขลุง 1 เมือง และเมืองแกลง 1 เมือง³

²ตำบลบ้านสตอ อยู่ใกล้กับบริเวณบ้านแสนตุ้ง ปัจจุบันอยู่บริเวณอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด บ้านหางแมว น่าจะหมายถึงบริเวณแก่งหางแมว บ้านแพ้นั้นผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงบ้านเพ จังหวัดระยอง และบ้านวังแก้วนั้นน่าจะหมายถึงสระแก้วในปัจจุบัน ส่วนบ้านพือผู้เขียนไม่พบชื่อในปัจจุบันที่จะสันนิษฐานได้ว่าหมายถึงบริเวณใดในปัจจุบัน แต่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจันทบุรีนั้นก็น่าจะเป็นเขตบริเวณอำเภอโป่งน้ำร้อนติดกับชายแดนกัมพูชาในปัจจุบัน

³"พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสจันทบุรี พ.ศ. 2419," **ชุมนุมเรื่องจันทบุรี**, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางวรรณ จันทวิมล วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514, (พระนคร: สมาคมชาวจันทบุรี, 2514), หน้า 165.

การแบ่งเขตแดนของเมืองจันทบุรีช่วง พ.ศ. 2419 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ปรากฏในหลักฐานข้างต้น เป็นการแบ่งในลักษณะของการกำหนดพรมแดนทั้งหมดของเมืองในภาพกว้างๆ เท่านั้น ซึ่งในขณะนั้นยังมิได้มีการแบ่งหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ อย่างชัดเจน และในส่วนของ การตั้งชุมชนนั้น ในบางพื้นที่ยังมีประชากรอาศัยอยู่จำนวนน้อย⁴ การตั้งชุมชนและการขยายตัวของชุมชนมักจะอยู่ในบริเวณที่เป็น “ตัวเมือง” โดยเฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรีทั้งสองฝั่ง ดังนั้นในการนิยามขอบเขตของ “เมืองจันทบุรี” ของผู้ศึกษา จึงยึดตามหลักฐานจากเส้นทางเสด็จพระราชดำเนิน “ขึ้นเมืองจันทบุรี” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2540) ในคราวที่เสด็จกลับจากการประพาสยุโรปครั้งที่ 2 และทรงแวะเยี่ยมราษฎรในเมืองจันทบุรีและตราด ซึ่งการกำหนดพื้นที่ของ “เมืองจันทบุรี” ตามเส้นทางการเสด็จฯ นี้ สอดคล้องกันกับการศึกษาถึงพื้นที่ที่ฝรั่งเศสเข้ามาทำการยึดครองและตั้งกองทหารในเมืองจันทบุรีด้วย นั่นคือจากบริเวณจากปากน้ำแหลมสิงห์เข้ามาถึงในตัวเมืองจันทบุรีเท่านั้น ดังปรากฏข้อความในหลักฐานว่า

วันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 126 เรือพระที่นั่งทอดสมอตรงหน้าแหลมสิงห์ ซึ่งอยู่ระหว่างเกาะนมสาวและเกาะจุฬา ห่างจากปากน้ำไมล์เศษ เรือนำร่องนำเสด็จฯ เข้าไปเมืองจันทบุรี เข้าแม่น้ำจันทตรงปากน้ำแฉกหนุ โดยทรงเรือไฟเล็ก ผ่านหน้าที่ว่าการอำเภอพลิว⁵ ถึงบ้านแหลมประดู่ แลเข้าคลองลัด เปลี่ยนเรือเป็นเรือกรรเชียงที่ปากคลอง แล่นขึ้นไปตามลำน้ำ เสด็จขึ้นที่ว่าการมณฑลที่ท่าหลวง⁶

⁴การแบ่งเขตแดนแบบนี้เป็นการกำหนดพรมแดนทั้งหมดของเมือง ซึ่งจากแนวความคิดในการกำหนดพื้นที่ที่เรียกว่า “เมือง” ของคอสตอฟและลินส์ที่ได้กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 1 นั้น ได้สรุปถึงบริเวณที่เรียกว่า “เมือง” ว่า คือบริเวณที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหนาแน่นเป็นชุมชน มีศูนย์กลางทางด้านการบริหารและการปกครอง มีการติดต่อสื่อสาร มีสิ่งก่อสร้าง เส้นทางคมนาคม มีการแยกประเภทของงานตามความถนัด และยังอาจจะมี ความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ดังนั้นเมืองจันทบุรีในทศวรรษของผู้เขียนจึงไม่ได้หมายถึงเขตแดนทั้งหมดของจันทบุรี แต่หมายถึงบริเวณที่เป็นชุมชนและเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองเท่านั้น

⁵บริเวณปากคลองยายดำ

⁶สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน** (จัดพิมพ์ถวายพระอรรคชายาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในงานฉลองพระชันษาครบ 60 ปี), (ม.ป.พ., 2466), หน้า 61 -64.

จากเส้นทางเสด็จฯ ดังกล่าว จะเริ่มต้นจากบริเวณปากน้ำแหลมสิงห์ เข้ามาในแม่น้ำจันทบุรีบริเวณทางเข้าปากน้ำแฉมหนู (ที่ตำบลตะกาดเจ้า อำเภอท่าใหม่ จันทบุรีในปัจจุบัน) ซึ่งมีพื้นที่ติดกับตำบลบางกะไชย อำเภอแหลมสิงห์ โดยการเข้ามาในแม่น้ำจันทบุรีนั้นจำเป็นต้องมีเรือนำร่องเข้ามาด้วย เนื่องจากแม่น้ำจันทบุรีนั้นเต็มไปด้วยเกาะแก่ง เมื่อมาถึงปากแม่น้ำจันทบุรี จะเห็นว่ามี การเปลี่ยนเรือจากเรือพระที่นั่งมหาจักรี มาเป็นเรือกลไฟขนาดเล็ก เข้ามาถึงบริเวณปากคลองยายดำ ผ่านบ้านแหลมประดู่ ซึ่งอยู่ถัดจากปากน้ำแหลมสิงห์เข้ามาเล็กน้อย เป็นบริเวณที่มีกลุ่มชาวญวนเข้ารีต (ญวนคริสต์) อาศัยอยู่เรียกว่า “บ้านแหลมประดู่” ซึ่งคนญวนเหล่านี้ยึดอาชีพนำร่องเรือ ขนส่งสินค้า และทำการประมง จึงสันนิษฐานว่าผู้นำร่องเรือในการเสด็จพระราชดำเนินเมืองจันทบุรีครั้งนั้นน่าจะเป็นชาวญวนคริสต์จากบ้านแหลมประดู่ เรือพระที่นั่งผ่านเข้ามาตามคลองลัด ซึ่งเป็นคลองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ขุดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ เนื่องจากแม่น้ำจันทบุรีนั้นแม้จะเป็นแม่น้ำสายสั้นๆ แต่มีปริมาณฝนตกชุกมาก ทำให้มีกระแสน้ำไหลเชี่ยวกราก การเดินทางโดยทางเรือเข้ามายังตัวเมืองเป็นไปด้วยความลำบาก จึงโปรดฯ ให้มีการขุดคลองลัดและคลองขุดในแม่น้ำจันทบุรี เพื่อสร้างความสะดวกในการคมนาคมทางเรือ และเป็นเส้นทางลัดเข้าสู่ตัวเมือง โดยเมื่อเข้าสู่คลองลัดแล้ว เรือกลไฟไม่สามารถจะเข้ามาได้เนื่องจากร่องน้ำไม่ลึกพอ จึงต้องเปลี่ยนเรือมาเป็นเรือกรรเชียงขนาดเล็กและล่องขึ้นไปตามลำน้ำจนถึงที่ว่าการมณฑลบริเวณท่าหลวง ซึ่งน่าจะอยู่ตรงข้ามกับฝั่งจันทนิมิตอันเป็นฝั่งที่ตั้งชุมชนของชาวญวนคริสต์ เมืองจันทบุรี ส่วนฝั่งท่าหลวงนั้นจะมีชุมชนชาวจีนเก่าเป็นจีนฮกเกี้ยน อยู่บริเวณริมแม่น้ำจันทบุรี เรียกว่า “ย่านท่าหลวง” ไปถึงบริเวณชุมชนชาวญวน (พุทธ) และชาวจีนแต้จิ๋ว ที่เรียกว่า “ตลาดล่าง” โดยมีศาลเจ้าและวัดญวน⁷ เป็นที่หมายเขต การเสด็จขึ้นเมืองจันทบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2450 นั้น ได้มีการบันทึกไว้ว่ามีราษฎรทั้งไทยจีน และญวน มารอรับเสด็จเป็นจำนวนมาก ถนนตามลำน้ำฝั่งขวา (ฝั่งท่าหลวง) มีร้านค้าของชาวจีนเรียงรายตลอดสองข้างทาง ลำน้ำที่ปากคลองลัดมีการประดับประดาหุ้มใหญ่ข้ามคลอง แหวนโคมและติดธงสวยงาม บ้านเรือนที่อยู่ตามริมน้ำประดับด้วยเฟืองใบไม้บุผ้าขาวแดง (ซึ่งเป็นการประดับประดาแบบญวนคริสต์)⁸ และมีบาทหลวงฝรั่งเศส⁹ นำนักเรียนมาตั้งแถวแสดงความเคารพที่บันไดทำน้ำด้วย¹⁰

⁷วัดญวนอนันนิกาย คือ วัดเขตรับานุกญาราม

⁸ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มีคาแอล ซวลิต อานาภรณ์ ซึ่งมีพื้นเพเป็นชาวญวนคริสต์ บ้านอยู่บริเวณหลังวัดพระนางมารีอาปฏิสนธินิรมล ฝั่งจันทนิมิต ได้เล่าถึงการประดับประดาในเทศกาลคริสต์มาสสมัยก่อนว่า มีการนำผ้าสีขาวและแดงมาบุกับเฟืองใบไม้ใช้ตกแต่งตามบ้านเรือน ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะเดียวกันกับการ

การที่ต้องยึดถือเขตแดนของเมืองจันทบุรีตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เพราะในระยะเวลาก่อน พ.ศ. 2436 ยังไม่มีการแบ่งเขตพื้นที่การปกครองอย่างแน่ชัด จนกระทั่งใน พ.ศ. 2440 จึงมีการออกพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 และต่อมาภายหลัง ใน พ.ศ. 2447 ได้มีการปรับปรุงการปกครองอีกหลายครั้ง เช่น ตั้งอำเภอหรือกิ่งอำเภอขึ้นใหม่ ยุบรวมอำเภอหรือตำบล เปลี่ยนชื่อเรียก เป็นต้น¹¹

ระดับประดาในการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2450. สัมภาษณ์ มีคาแอล ชวลิต อานาภรณ์, อาจารย์โรงเรียนบ้านใหญ่ไทรทอง สระแก้ว, 1 เมษายน พ.ศ. 2551.

⁹ตามเอกสารชั้นต้นจะสะกดว่า บาดหลวง

¹⁰ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 263.

¹¹การแบ่งพื้นที่การปกครองในลักษณะการแบ่งเขตจังหวัดในปัจจุบัน (แต่ยังคงเรียกว่า “เมือง” จนใน พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด) จังหวัดจันทบุรี มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ เขตอำเภอท่าใหม่และอำเภอโป่งน้ำร้อน ติดต่อกับชลบุรี ฉะเชิงเทรา และปราจีนบุรี

ทิศใต้ เขตอำเภอท่าใหม่ อำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอขลุงติดต่อกับอำเภอไทย

ทิศตะวันออก เขตอำเภอขลุงติดต่อกับจังหวัดตราด และเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนติดต่อกับอำเภอไพลิน พระตะบอง กัมพูชา

ทิศตะวันตก เขตอำเภอท่าใหม่ ติดต่อกับจังหวัดระยอง

ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2440 ที่แบ่งอำเภอออกเป็น อำเภอเมือง อำเภอท่าหลวง อำเภอเขาพลอยแหวน อำเภอพลั่ว และอำเภอโขมง (เดิมคือ ตำบลโขมง ได้รับการจัดตั้งเป็นอำเภอโขมง ใน พ.ศ.2440 ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ริมแม่น้ำว่าโตนด เนื่องจากสมัยก่อนนั้นชาวบ้านบริเวณนี้อาศัยการคมนาคมทางน้ำกันเป็นหลัก แต่ต่อมาได้ย้ายไปตั้งที่ตำบลพลอยแหวนประมาณ พ.ศ.2443 และให้โขมงเป็นตำบลขึ้นอยู่กับอำเภอท่าใหม่) ประมาณ พ.ศ. 2447 ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งของอำเภอ และเขตพื้นที่การปกครอง ออกเป็น 5 อำเภอ ดังนี้

1) อำเภอเมืองจันทบุรี อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอมะขาม อยู่ทางตะวันออกของอำเภอท่าใหม่ อยู่ทางตอนเหนือของอำเภอแหลมสิงห์และอำเภอขลุง อำเภอเมืองจันทบุรี แบ่งออกเป็น 9 ตำบล คือ เกาะขวาง คมบาง คลองนารายณ์ ตลาดจันทบุรี ท่าช้าง บางกะจะ พลับพลา หนองบัว จันทบุรีตะวันออก

2) อำเภอขลุง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอเมืองจันทบุรี อยู่ทางตะวันออกของอำเภอแหลมสิงห์ อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด และอยู่ทางใต้ของอำเภอมะขาม ภูมิประเทศตอนเหนือเป็นที่ดอนสูงมีป่าและเขามาก อำเภอขลุงเดิมเป็นเมืองมาก่อนเรียกว่า “เมืองขลุง” ซึ่งรวมอยู่กับส่วนหนึ่งของอำเภอทุ่งใหญ่ ยุบเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ.2448 อำเภอขลุง แบ่งออกเป็น 11 ตำบล คือ ขลุง เกวียงหัก ช้าง ตกพรหม ทรอกนอง ป่อ บางชัน บางตะปอน มาบไฟ วันยาว วังสรรพรส

จากการศึกษาแผนที่ประกอบเรื่องราชอาณาจักรและราชรัฐสยามของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ใช้ชื่อว่า “แผนที่พระราชอาณาจักรสยาม” และ “Map of Siam and Its Dependencies” ซึ่งวาดโดยโจเซฟ วิลสัน โลว์รี (Joseph Wilson Lowry) ราชบัณฑิตแห่งราชสมาคมภูมิศาสตร์ กรุงลอนดอน ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2400 ในแผนที่ได้ปรากฏที่ตั้งของเมืองจันทบุรีที่มีเส้นแสดงแม่น้ำจันทบุรีไหลผ่านและถัดลง

3) อำเภอท่าใหม่ ก่อน พ.ศ. 2440 อำเภอท่าใหม่มีชื่อว่าอำเภอพลอยแหวน และมีเขตการปกครองที่แยกออกมาจากอำเภอพลอยแหวนคืออำเภอโขมง แต่ได้รวมกันเมื่อ พ.ศ. 2440. อ้างใน มหาอำมาตย์โท พระยามหาอำมาตยาธิบดี, **เรื่องเมืองจันทบุรี**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยาศรีธรรมศกราช (ปิว บุนนาค) (พระนคร: โรงพิมพ์อุดม, 2496), หน้า 14. มีเส้นทางทางน้ำที่สำคัญคือคลองท่าใหม่ซึ่งแยกไปติดต่อกับแม่น้ำจันทบุรีทางตะวันออกเฉียงใต้ อำเภอท่าใหม่อยู่ทางตะวันตกของอำเภอเมืองอยู่ทางตอนเหนือของอำเภอแหลมสิงห์ และอยู่ทางตะวันออกของอำเภอแก่ง จังหวัดระยอง ภูมิประเทศเป็นที่ราบมีเขาและเนินเล็กๆ สลับเป็นตอนๆ อำเภอท่าใหม่ แบ่งออกเป็น 18 ตำบล คือ ท่าใหม่ กระแจะ แก่งหางแมว เขาบายศรี เขาหัว คลองซุด ช้างข้าม ตะกาดเง้า ท่าศาลา หุ่นเบญจา นายายอาม บ่อพุ พลอยแหวน วังโขมง วังโตนด สนามไชย สองพี่น้อง สีพยา

4) อำเภอมะขาม (เดิมคือ อำเภอท่าหลวง) อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอเมืองจันทบุรี อยู่ทางใต้ของอำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีน อยู่ทางเหนือของอำเภอขลุง ทิศตะวันออกต่อพรมแดนเมืองพระตะบอง ภูมิประเทศทางเหนือเป็นที่ป่าดงมีภูเขามาก อำเภอมะขาม ประกอบด้วย 1 กิ่งอำเภอ คือ กิ่งอำเภอกำพูน และแบ่งออกเป็น 12 ตำบล คือ มะขาม ตะเคียนทอง ท่าหลวง ปฐวี พลวง วังจะอ้าย วังแหม่ม แผลง ทรายขาว ทับไช โป่งน้ำร้อน นหนองตาตง

5) แหลมสิงห์ (เดิมคือ อำเภอพลั่ว) เป็นที่ตั้งของภูเขาแหลมสิงห์ อยู่ฝั่งตะวันตกของช่องทางเข้าปากน้ำจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์อยู่ทางใต้ของอำเภอเมือง อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอท่าใหม่ และอยู่ทางตะวันตกของอำเภอขลุง ทางใต้ติดทะเลในอ่าวสยาม ภูมิประเทศทางเหนือเป็นที่ดอน ทางตะวันออกและตะวันตกเป็นที่ลุ่ม ทางใต้เป็นทะเล

เดิมอำเภอนี้มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ปากคลองยายดำ ตำบลพลั่ว เรียกว่า อำเภอพลั่ว แล้วจึงย้ายไปตั้งที่ตำบลปากน้ำ เมื่อ พ.ศ. 2448 แต่ยังคงเรียกว่า อำเภอพลั่ว จนถึง พ.ศ. 2452 จึงสร้างที่ว่าการใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอแหลมสิงห์ ตั้งอยู่ที่ตำบลปากน้ำ อำเภอแหลมสิงห์ แบ่งออกเป็น 8 ตำบล คือ ปากน้ำ เกาะเปริด คลองน้ำเค็ม ชำห่าน บางกระไชย บางสระแก้ว พลั่ว หนองซิม. ข้อมูลเรื่องการแบ่งพื้นที่การปกครองของเมืองจันทบุรีข้างต้นนี้อ้างจาก **อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ 5 จังหวัด คือ จันทบุรี ฉะเชิงเทรา ตราด นครนายก ระยอง** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2482), หน้า 4-8.

มามีเมืองทุ่งใหญ่ (Tung-Yai) หรือเมืองตราด ซึ่งรัชชัชย ตั้งศิริวานิช¹² ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับแผนที่ดังกล่าวว่า¹³

ด้วยตำแหน่งและหน่วยงานที่นายโลวีร์ผู้วาดแผนที่นี้สังกัดอยู่ ทำให้เชื่อว่าแผนที่ที่นายโลวีร์เขียนขึ้นนี้น่าจะอาศัยข้อมูลที่ดีที่สุดใญุคนั้น ไม่เพียงเป็นการรวบรวมข้อมูลเก่าจากแผนที่ของเจมส์ โลว์ และเฮนรี เบอริ่ง จากจดหมายเหตุครอเฟิร์ตและปัลเลอกัวซ์ แต่ยังมีแนวโน้มที่จะนำข้อมูลใหม่จากการสำรวจกลุ่มน้ำเจ้าพระยาโดย แฮร์รี ปาร์กส์ ราชทูตอังกฤษ (พ.ศ.2398) และการสำรวจอ่าวสยามโดยกัปตันจอห์น ริชาร์ด แห่งราชนาวิกอังกฤษ (พ.ศ.2399-2401) ด้วย¹⁴

จากพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินและบริเวณที่ตั้งของของเมืองจันทบุรี ประกอบกับการศึกษาที่ตั้งของเมืองที่ปรากฏในแผนที่เบอริ่งนั้น "เมืองจันทบุรี" ที่ผู้เขียนกำหนดขอบเขตในการศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงหมายความถึง บริเวณที่เป็นศูนย์กลางของจันทบุรี ทั้งในการปกครอง การตั้งชุมชน การเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและศาสนา และเส้นทางสำคัญในการขนส่งสินค้าและการคมนาคม ซึ่งมีระยะทางตั้งแต่ปากน้ำแหลมสิงห์เข้ามาในแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งแบ่งเมืองออกเป็นสองฝั่งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำทางตะวันออกและตะวันตกคือ บริเวณท่าหลวงและจันทนิมิต อันเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวญวนคริสต์ ญวนพุทธ ชาวจีน และชาวไทย ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญในจันทบุรีในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

¹²รัชชัชย ตั้งศิริวานิช เป็นมหาบัณฑิตด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยอริซันดา อังกฤษ และทรินิตี้ คอลเลจ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด และยังเป็นนักสะสมแผนที่โบราณ และเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านแผนที่ด้วย

¹³เซอร์ จอห์น เบอริ่ง, **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม**, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกณัฐิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), หน้า 377.

¹⁴"แผนที่เบอริ่ง" นั้นแม้จะเป็นแผนที่ที่เชื่อว่ามี การค้นคว้ารวบรวมข้อมูลอย่างดี แต่ก็ยังมีส่วนที่บกพร่อง โดยเฉพาะเส้นทางลำน้ำเจ้าพระยาตอนบนและลำน้ำโขงที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และพื้นที่บริเวณภาคอีสานทางตอนเหนือที่ยังมีข้อบกพร่องและมีพื้นที่ว่างที่ขาดข้อมูลอยู่ แต่ในการดูลักษณะที่ตั้งของเมืองจันทบุรีและเมืองตราดนั้นถือว่ามี การแสดงไว้ชัดเจนทั้งตัวเมืองและเกาะน้อยใหญ่ ตั้งแต่เกาะช้างลงไปจนถึงเกาะกง - ผู้เขียน

2.1.2 ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองจันทบุรี

พื้นที่ของเมืองจันทบุรีนั้นมีลักษณะทางภูมิศาสตร์โดยทั่วไปเป็นป่าเขาและเนินสูง มีพื้นที่ราบน้อย ทางเหนือเป็นที่ดอนและเป็นป่าดง ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ลุ่มทำนาได้ ทางตะวันออกเป็นที่ดอนมีป่าไม้ เช่น ไม้ตะเคียน ไม้ยาง ไม้แดง ฯลฯ ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสจันทบุรีของรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวถึงเทือกเขาที่สำคัญต่อเมืองจันทบุรีว่ามีเทือกเขาสะพานที่เป็นทิวเขาอยู่ด้านทิศตะวันออกเป็นเทือกเขาที่ตั้งอยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำจันทบุรีและลุ่มน้ำเวฬุ วางตัวในแนวเหนือใต้ เทือกเขาสะพานเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารต่างๆ¹⁵ ส่วนทิศเหนือมีเขาสูงใหญ่ เรียกว่าเขาชอยดาว¹⁶ และเขาศิขณภูมิที่อยู่บริเวณตอนกลางของพื้นที่เหนือจากตัวเมืองจันทบุรีขึ้นไป ความสำคัญของเทือกเขาทั้งสามนั้นนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดคลองสายต่างๆ ในจันทบุรีแล้วยังเป็นแหล่งเก็บรวบรวมของป่าของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมของจันทบุรีที่เรียกว่า “ซอง” ที่มักจะอาศัยอยู่บริเวณเชิงเขา ประกอบอาชีพเก็บของป่าทั้งเพื่อส่งเป็นส่วยให้แก่รัฐและส่งมาขายยังตัวเมือง โดยของป่าที่รวบรวมมาได้มาจากป่าแถบตะเคียนทอง น้ำขุ่น คลองพลู วังแฉิมในบริเวณเขาศิขณภูมิ และเขาชอยดาว และล่องมากับแพ ลงมาตามลำน้ำจันทบุรี และมาเทียบท่าที่ตลาดท่าหลวง ในปีหนึ่งชาวซองจะล่องแพนำสินค้ามาจำหน่ายในเมืองเพียงครั้งเดียว คือในระหว่างเดือนเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายน เนื่องจากเป็นฤดูน้ำหลาก สามารถล่องแพลงมาตามลำน้ำได้สะดวก ส่วนในฤดูแล้งระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ต้องลำเลียงสินค้าทางเกวียนซึ่งลำบากและใช้เวลานาน จึงไม่เป็นที่นิยมเท่าการเดินทางทางน้ำ

แม่น้ำที่มีความสำคัญที่สุดในเมืองจันทบุรีได้แก่ แม่น้ำจันทบุรี ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองจันทบุรีถึงบ้านคลองน้ำใส ลำน้ำเริ่มไหลคดเคี้ยว และแยกสาขาออกจากกัน เช่น คลองลัดที่บ้านเกาะลอย บริเวณใกล้ปากแม่น้ำมีคลองบางสระแก้ว คลองพลิว ไหลลงมารวมกับแม่น้ำจันทบุรีทางตะวันออกของลำน้ำ

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองจันทบุรี ทำให้ราษฎรจันทบุรีสามารถประกอบอาชีพได้หลากหลาย ทั้งบริเวณเชิงเขาที่เป็นแหล่งเก็บหาของป่าที่สำคัญของแรงงานชาวซองซึ่งเป็น

¹⁵บรรจบ วงษ์พิพัฒน์พงษ์, ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), หน้า 42-45.

¹⁶พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เสด็จประพาสจันทบุรี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ จุลจอมพระนครเมื่อ 100 ปี (พระนคร: อรุณการพิมพ์, 2512), หน้า 110.

ชนพื้นเมืองดั้งเดิม และการประกอบอาชีพของชาวไทยและชาวจีนที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งได้นำความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมแบบใหม่เข้าไปใช้ เช่น การทำสวนผลไม้ การทำสวนยางพารา ไร่อ้อย ไร่ยาสูบ การทำน้ำตาล ซึ่งได้ผลดี เนื่องจากเมืองจันทบุรีมีภูมิอากาศร้อนชื้นและมีฝนตกชุก ตลอดปีจึงเหมาะแก่การปลูกพืชหลายชนิด นอกจากนี้การที่มีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลยังทำให้ได้รับเทคโนโลยีในด้านการต่อเรือลำเภา เรือประมง การเดินเรือเพื่อค้าขายกับเมืองท่าต่างๆ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลเมืองจันทบุรีนั้นก็มีลักษณะที่เหมาะสมกับการเป็นท่าเรือเนื่องจากมีชายฝั่งที่เป็นลักษณะอ่าวโค้ง เหมาะแก่การจอดเรือและทำอู่ต่อเรือ ดังจะเห็นได้จากคำบรรยายของมิชชันนารีที่เดินทางมาจันทบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า “ที่ปากน้ำเมืองจันทบุรีมีท่าเรือที่ทำเรือนี้ภูเขายื่นออกมาทางทะเลโค้งเป็นวงแหวน เหมาะที่จะเป็นท่าเรือมากทีเดียว”¹⁷ บริเวณที่มีลักษณะอ่าวโค้งดังกล่าว อาจมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิศาสตร์ไปบ้างตามกาลเวลา แต่ก็ยังคงสามารถเห็นได้จากภาพถ่ายดาวเทียมที่แสดงให้เห็นว่าเมืองจันทบุรีปัจจุบันยังคงมีลักษณะเป็นวงโค้งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ปรากฏในอดีต (ดูภาพที่ 2.1 ประกอบ)

ภาพที่ 2.1 ภาพถ่ายดาวเทียมของชายฝั่งจันทบุรีซึ่งมีลักษณะเป็นอ่าวโค้ง

ที่มา: Google Inc. <http://maps.google.com>. Google Inc.: 1600 Amphitheatre Parkway Mountain View, CA 94043, 19 December 2007.

¹⁷กรมศิลปากร, พงศาวดารภาคที่ 31 (พระนคร: องค์การคำคุณฐา, 2512), หน้า 34.

ส่วนการตั้งชุมชนของราษฎรในจันทบุรีนั้นจะประกอบด้วยราษฎรหลากหลายเชื้อชาติที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาต่างๆ กันทั้งทางบกและทางทะเล ทั้งนี้เนื่องจากทำเลที่ตั้งของจันทบุรีนั้นสามารถเชื่อมโยงกับดินแดนตอนใน คือเขมรซึ่งเป็นเส้นทางผ่านไปยังเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ตลอดจนเชื่อมโยงไปถึงเมืองไซ่ง่อนของเวียดนาม นอกจากนี้ยังติดต่อกับหัวเมืองในลุ่มน้ำบางปะกงได้โดยผ่านปราจีนบุรีทางทิศเหนือ และเชื่อมโยงต่อไปถึงภาคอีสานตอนล่างด้วย จากทำเลที่ตั้งที่เอื้อประโยชน์ทั้งในทางเศรษฐกิจ และยังสามารถเป็นเส้นทางเชื่อมต่อไปยังดินแดนตอนในคาบสมุทรมอินโดจีน จึงทำให้เมืองจันทบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งต่อไทยและเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งในการเข้ายึดครองเมืองจันทบุรีของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความสำคัญเรื่องที่ตั้งของเมืองจันทบุรีนั้นส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับความเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญเนื่องจากมีเส้นทางเชื่อมโยงไปสู่ดินแดนเขมรและญวนทั้งทางบกและทางทะเล ตามบันทึกของบาทหลวงฟองเตนอ (Pere Fontenay) ชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางมาไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2228) พร้อมกับบาทหลวงตาซาร์ด (Pere Tachard) ได้กล่าวถึงที่ตั้งของเมืองจันทบุรีไว้ว่า "ตั้งอยู่ที่เชิงเขาลูกหนึ่งในเทือกเขาที่ดินแดนระหว่างไทยและเขมร ทิวภูเขานี้ (หมายถึงเทือกเขาบรรทัด - ผู้เขียน) ทำหน้าที่เป็นสิ่งกีดขวางตามธรรมชาติจากการบุกรุกของพวกเวียดนามที่จะเข้ามารุกรานเมืองจันทบุรี"¹⁸

ส่วนที่ตั้งของชุมชนนั้นพบว่าแต่เดิมเคยมีชุมชนอยู่บริเวณเชิงเขาสระบาปจากการขุดพบโบราณสถานและโบราณวัตถุบริเวณเชิงเขาสระบาปและวัดทองทั่ว ในเขตอำเภอเมืองจันทบุรี ต่อมาได้มีการย้ายเมืองจากบริเวณเชิงเขาสระบาป ไปตั้งที่อยู่บริเวณบ้านลุ่ม ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี ทั้งนี้เพราะเมืองเก่าอยู่ไกลแม่น้ำเกินไป ทำให้การคมนาคมไม่สะดวกเมื่อย้ายมาตั้งบริเวณบ้านลุ่มปรากฏว่ามีพลเมืองเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากภายนอกและจากการขยายตัวของชนพื้นเมืองเดิม (ชาวชองและชาวสยาม) ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ การอพยพเข้ามาของชาวจีน ประกอบกับความเฟื่องฟูทางการค้าระหว่างไทยกับจีนได้ทำให้เมืองจันทบุรีกลายเป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเลที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง

¹⁸เฟรเดอริก อาร์เธอร์นัล, **ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2383 -2384**, แปลโดย ลินจง สุวรรณโกติน (พระนคร: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 108.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) ไทยได้เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับดินแดนตอนในของคาบสมุทรอินโดจีนที่มีพรมแดนติดต่อกับไทยทางตะวันออก ภายหลังจากที่พม่าแพ้สงครามกับอังกฤษครั้งแรก ทำให้ไทยเสียดีกกับทางพม่าโดยสิ้นเชิง ไทยจึงมุ่งหมายที่จะขยายอิทธิพลออกไปในดินแดนเขมรและลาว ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกับที่ญวนก็ต้องการขยายอิทธิพลในเขมรและลาวเช่นเดียวกัน¹⁹ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายที่จะฟื้นอำนาจของไทยในเขมรที่เสียไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังจากการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ใน พ.ศ. 2352 ซึ่งทำให้ญวนได้เข้าแทรกแซงการปกครองเขมรของไทยโดยขอเมืองบันทายมาศ (ฮาเตียน) จากไทย ซึ่งไทยต้องยอมยกให้เนื่องจากติดศึกกับพม่าอยู่ในขณะนั้น อีกทั้งยังเป็นช่วงเปลี่ยนรัชกาลทำให้บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย

ดังนั้น ใน พ.ศ. 2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ส่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)²⁰ ยกกองทัพไปตีเขมร ซึ่งผลการทำสงครามกับญวนในขั้นต้นทำให้ไทยได้ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตลอดไปจนถึงดินแดนญวน รวมทั้งหัวพันทั้งห้าทั้งหก²¹ และ

¹⁹Walter F. Vella, *Siam under Rama III 1824-1851* (New York: Augustine Incorporated Publishing, 1957), p. 111.

²⁰เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) (พ.ศ. 2320-2392) เป็นบุตรคนที่ 4 ของเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) กับท่านผู้หญิงพัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ โปรดฯ ให้เป็นพระยาราชสุภาวดี ใน พ.ศ. 2369 เจ้านุวงศ์แห่งเวียงจันทน์คิดการกบฏขึ้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพนำยกไปปราบปราม เมื่อเสร็จศึกจึงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่าที่สมุหนายก และต่อมาเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุหนายกใน พ.ศ. 2372. โปรดดูใน ก.ศ.ร. กุหลาบ, **ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง) ที่สมุหนายกในรัชกาลที่ 3** (พระนคร: โรงพิมพ์สยามประภท, 2446).

²¹หัวพันทั้งห้าทั้งหกคือ พื้นที่แขวงหัวพันทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของลาว ติดกับชายแดนเวียดนาม ด้านจังหวัดเขินลา ทางหัว และเหงอัน เป็นถิ่นที่อยู่ของชาวไทแดง ไทขาว ไทดำ ไทพวน ฯลฯ หัวพัน หมายถึงหัวเมืองที่แต่ละเมืองมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่หนึ่งพันนา ที่เรียกว่าทั้งห้าทั้งหกนั้นพบข้อมูลว่า ใน ค.ศ. 1924 แบ่งเป็น 5 เมือง คือ เมืองซำเหนือ เมืองเชียงค้อ เมืองซำใต้ เมืองโสย เมืองซอน ต่อมาใน ค.ศ. ตั้งเพิ่มอีก 1 เมือง คือ เมืองหัวเมือง. ข้อมูลจาก คณะสำรวจป้อมปะหวัดสาดแขวงหัวพัน, **ปะหวัดสาด-มูนเชื้อแขวงหัวพัน เล่ม 1** (เวียงจัน: โรงพิมพ์คณะคอนหลวงเวียงจัน, 2542).

สิบสองจุไทยบางส่วนด้วย²² ซึ่งเมื่อตีเขมรได้แล้วไทยได้ส่งกองทัพเข้าตีเมืองญวนจนไปถึงเมือง
 ไช่กอง โดยให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค)²³ เป็นแม่ทัพเรือยกไปตีหัวเมืองเขมรและญวน
 ตามชายฝั่งทะเลแล้วไปสมทบกับกองทัพบกตีเมืองไช่กอง แต่เมื่อตีถึงเมืองวินท์ลอง ทางภาค
 ตะวันออกของเขมร กองทัพไทยก็ถูกต่อต้านจากกองทัพของจักรพรรดิมินห์มาง (พ.ศ. 2363 -
 2367) ที่ส่งกำลังคนจำนวน 15,000 คน มาช่วยเขมร ไทยไม่สามารถเอาชนะได้จึงยกทัพกลับ แต่
 สงครามระหว่างไทยกับญวนยังยืดเยื้อยาวนานเป็นระยะเวลาถึงเกือบ 15 ปี (พ.ศ. 2376-2390)
 ซึ่งในบางขณะเขมรก็ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของญวน และบางครั้งเมื่อมีการก่อกบฏก็จะขอความ
 ช่วยเหลือจากฝ่ายไทย สาเหตุที่ทำให้สงครามกินระยะเวลายาวนานนั้นเนื่องจากแต่ละฝ่าย
 สามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองทหารอยู่ภายในเขตยึดครองของตนเท่านั้น แต่ไม่มีฝ่ายใดสามารถ
 เอาชนะและครอบครองเขมรไว้ได้อย่างเด็ดขาด ในที่สุดญวนจึงทำการเจรจาประนีประนอมกับ
 ไทย ใน พ.ศ. 2389 โดยนักองด้วงเห็นชอบที่จะขึ้นกับทั้งสองฝ่าย หรืออยู่ในลักษณะที่เรียกว่าเป็น

²² สิบสองจุไทย หรือ สิบสองเจ้าไทย ตั้งอยู่บริเวณชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนามติดต่อกับเขตแดนของลาวที่แขวงพงศาฮี หลวงพระบาง และหัวพัน เป็นถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมของคนไทดำจนถึงปัจจุบัน ที่เรียกว่า สิบสองจุไทย หรือ สิบสองเจ้าไทย เพราะแบ่งการปกครองเป็น 12 เมืองหลัก ซึ่งต่างเป็นอิสระต่อกันเป็น 12 เจ้าเมือง เป็นของชาวผู้ไทดำ 8 เมือง ได้แก่ เมืองแฉก เมืองควาย เมืองตุง เมืองม่วย เมืองลา เมืองโมะ เมืองวาด เมืองสาง และชาวผู้ไทขาว 4 เมือง ได้แก่ เมืองไล เมืองมุน เมืองเจียน เมืองบาง รวมเป็น 12 เมือง เรียกว่า "เมืองสิบสองผู้ไท" ไทยเรียกดินแดนนี้ว่า สิบสองจุไทย ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเมืองเหล่านี้มีชื่อเป็นภาษาเวียดนาม เช่น เมืองไล เรียกว่า ไลเจา, เมืองแฉก เรียกว่า เตียนเบียนฟู เป็นต้น. สุมิตร ปิติพัฒน์, **ความเชื่อไทดำในสิบสองจุไทย สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม** (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545). และโปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, **ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394)** (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 108.

²³ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวล เริ่มรับราชการโดยถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาล 1 ได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นนายสุจินดาหุ้มแพรมหาดเล็กหลังจากนั้นได้เลื่อนเป็นหลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็กและจมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กตามลำดับแล้วเป็นพระยาสุริยวงศ์มนตรี จางวางมหาดเล็ก ในรัชกาลที่ 2 ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาคลัง (ดิศ) เลื่อนขึ้นเป็น "เจ้าพระยาคลังว่าที่สมุหนะพระกลาโหม" สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 4 คนทั่วไปนิยมเรียกว่า "สมเด็จพระยาองค์ใหญ่". โปรดดูใน ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2416)." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยสุโขทัยวิทยาการประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513).

“เมืองสองฝ่ายฟ้า” เพื่อที่จะยุติสงครามในเขมร โดยตามข้อตกลงเขมรต้องส่งบรรณาการให้ไทยปีละครั้ง และส่งบรรณาการให้ญวนสามปีครั้ง²⁴

ในระหว่างที่เกิดศึกสงครามกับญวนนั้น ทางกรไทยตระหนักว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองสำคัญและเป็นเมืองหน้าด่านที่มีชายแดนใกล้ชิดกับเขมรและญวน จำเป็นต้องเตรียมการป้องกันรักษาเมืองให้มั่นคง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2377 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และเจ้านรินราชามาตย์ (ข้า บุนนาค)²⁵ เป็นแม่กองออกมาสร้างป้อมค่ายและเมืองใหม่ที่ตำบลเนินวง ในการสร้างเมืองใหม่ครั้งนี้ ได้สร้างวัดขึ้นในเมืองใหม่ด้วยให้ชื่อว่า “วัดโยธานิมิต” และสร้างป้อมขนาดเล็กแบบก่ออิฐถือปูนเหมือนกับป้อมที่สมุทรปราการขึ้นที่ปากน้ำจันทบุรี 2 ป้อม เมื่อสร้างป้อมเสร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีได้พระราชทานชื่อป้อม จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีขณะที่ทรงผนวชอยู่ จึงทรงพระราชทานชื่อป้อมให้ ป้อมที่อยู่บริเวณเขาแหลมสิงห์ให้ชื่อว่า “ป้อมไพรีพินาศ” และป้อมที่หัวแหลมอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเขาแหลมสิงห์ ให้ชื่อว่า “ป้อมพิฆาตปัจจามิตร”²⁶ เมืองใหม่นี้นับว่าสร้างอย่างแน่นหนามั่นคงมาก ระหว่างช่องโอบเสมาของกำแพงเมืองมีการตั้งปืนใหญ่เรียงรายไว้โดยรอบเพื่อเตรียมรับศึกอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังมีคลังเก็บกระสุนปืนใหญ่และดินปืน ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี พ.ศ. 2419 ว่าได้ทอดพระเนตรเห็นปืนใหญ่และกระสุนดินดำที่ยังคงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก²⁷

²⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร: องค์การการค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 122.

²⁵ภายหลังเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค). วิมล พงศ์พิพัฒน์, “เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี,” สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 14 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2527), หน้า 861.

²⁶แซน ปัจจุบันนนท์, “จันทบุรี เมืองแห่งประวัติศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์,” ชุมชุมเรื่องจันทบุรี, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางวรรณ จันทวิมล, 29 พฤศจิกายน 2514 (พระนคร: สมาคมชาวจันทบุรี, 2514), หน้า 32.

²⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เสด็จประพาสจันทบุรี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ จลองค์พระนครเมื่อ 100 ปี, หน้า 109.

ที่ตั้งเมืองใหม่ที่เนินวงนี้อยู่ในทำเลที่เหมาะสมกับการตั้งฐานทัพอย่างยิ่งเนื่องจากอยู่ในที่สูง สามารถมองเห็นข้าศึกได้ในระยะไกล เมื่อสร้างเมืองใหม่ขึ้นแล้ว จึงย้ายเมืองจันทบุรีจากที่ตั้งเดิมไปอยู่ที่เมืองใหม่ แต่เนื่องจากตัวเมืองใหม่ตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 30 เมตร และตั้งอยู่ห่างจากคลองน้ำใสซึ่งเป็นคลองน้ำจืดเป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร จึงไม่สะดวกแก่ราษฎรในเรื่องน้ำกินน้ำใช้ ราษฎรส่วนใหญ่จึงสมัครใจอาศัยอยู่ที่เมืองเก่าตามเดิม ดังนั้นผู้ที่อพยพไปอยู่ที่เมืองใหม่ส่วนใหญ่จึงเป็นพวกข้าราชการ ซึ่งในปัจจุบันยังมีบุตรหลานของข้าราชการในสมัยนั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าเนียนในเมืองใหม่และสืบเชื้อสายมาจนทุกวันนี้ ต่อมาเมื่อการสงครามระหว่างไทยกับญวนสงบลงแล้ว จึงย้ายเมืองจันทบุรีจากเมืองใหม่ที่บ้านเนินวงกลับมาอยู่ที่เมืองเก่าบริเวณบ้านลุ่มตามเดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁸

จากการย้ายที่ตั้งของเมืองในช่วงระยะเวลาที่เกิดศึกสงครามกับญวนนั้น แสดงให้เห็นว่าจันทบุรีเป็นเมืองที่รัฐส่วนกลางให้ความสำคัญและมีการเตรียมพร้อมอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากจันทบุรีมีอาณาเขตติดต่อกับเขมรและญวนได้ทั้งทางบกและทางทะเล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อไทยเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสจึงใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองเมืองจันทบุรี ทั้งนี้เพื่อเป็นประกันความปลอดภัยให้อาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสที่กำลังขยายตัวอยู่ในขณะนั้น เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมา โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยเคยมีอำนาจเหนือดินแดนลาวและเขมร กล่าวคือ ทางดินแดนลาวไทยสามารถยกกองทัพไปได้ถึงแคว้นสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ส่วนทางญวนกองทัพไทยได้ดีเข้าไปถึงเมืองไซ่ง่อน และทางเขมรตีไปถึงเมืองพนมเปญ อุดงฤไชย ใจดก²⁹

²⁸ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดจันทบุรี (กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, 2523), หน้า 37.

²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 122.

2.2 ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองตราด

2.2.1 ขอบเขตที่ตั้งของเมืองตราด³⁰

ขอบเขตที่ตั้งของเมืองตราดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นขอบเขตของเมืองตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับการกำหนดของเขตของเมืองจันทบุรี ซึ่งเมืองตราดได้ปรากฏชื่อใน “แผนที่เบาวิริง” พ.ศ. 2400 ว่า “ทุ่งใหญ่” (Tung-Yai) จากหลักฐานการเสด็จประพาสเมืองตราดทั้งหมด 4 ครั้ง ใน พ.ศ. 2424, 2427, 2432 และ พ.ศ. 2450 โดยเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินไปยังตัวเมืองตราดนั้นมีดังนี้

วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 126 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรป ประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรีเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสเมืองตราด เมื่อถึงปากอ่าวเมืองตราด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินจากเรือมหาจักรี ประทับเรือกลไฟเล็กประพาสเมืองตราด เข้าปากน้ำเมืองตราด แล่นขึ้นไปตามลำน้ำ อ้อมคดเคี้ยวมาก ผู้นำร่องบอกว่าถึง 32 อ้อม ถึงท่าเรือจ้าง เสด็จฯ ขึ้นทางถนนท่าเรือจ้าง แล้วเสด็จฯ ตามถนนเข้าตลาดขวางไปท้ายตลาดใหญ่³¹

³⁰ ก่อนการจัดการปกครอง พ.ศ. 2442 นั้นไม่ปรากฏชัดว่าเมืองตราดมีการแบ่งการปกครองเป็นอย่างไร แต่ตั้งแต่ พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา เมืองตราดได้แบ่งการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอศรีบัวทอง และอำเภอเกาะช้าง จากนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งและชื่ออำเภอหลายครั้งโดยเฉพาะอำเภอศรีบัวทองได้เปลี่ยนเป็นอำเภอทุ่งใหญ่ (ในช่วงฝรั่งเศสยึดครองตราด พ.ศ. 2447) และสุดท้ายเปลี่ยนมาเป็นอำเภอเขาสมิง ส่วนอำเภอเกาะช้างได้เปลี่ยนเป็นอำเภอแหลมงอบ แยกตำบลของอำเภอเมืองบางส่วนตั้งเป็นกิ่งอำเภอคลองใหญ่และท้ายที่สุดเปลี่ยนเป็นอำเภอคลองใหญ่ แยกตำบลของอำเภอเขาสมิงเป็นกิ่งอำเภอบ่อไร่และสุดท้ายตั้งเป็นอำเภอบ่อไร่ ปัจจุบันจังหวัดตราดได้แบ่งการปกครองเป็น 5 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอเขาสมิง อำเภอแหลมงอบ อำเภอคลองใหญ่ และอำเภอบ่อไร่. กระทรวงมหาดไทย, **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดตราด** (กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, 2524), หน้า 100.

อาณาเขตติดต่อของจังหวัดตราดมีดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ อำเภอขลุง จันทบุรี
ทิศใต้	ติดต่อกับ อ่าวไทย เขตอำเภอแหลมงอบ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ กัมพูชา โดยมีทิวเขาบรรทัดกั้นพรมแดน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ อำเภอขลุง จันทบุรี โดยมีแม่น้ำเวฬุกั้นพรมแดน

³¹ รายละเอียดการเสด็จพระราชดำเนินปรากฏความใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 24 แผ่นที่ 41, วันที่ 12 มกราคม ร.ศ. 127, หน้า 1111-1121.**

จากเส้นทางการเสด็จประพาสเมืองตราดจะเห็นได้ว่าตัวเมืองตราดนั้นจะอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำตราด หรือบริเวณที่เรียกว่าทุ่งใหญ่ในอดีตซึ่งเป็นพื้นที่ที่ติดต่อกับเมืองจันทบุรีทางเมืองขลุ่ย จากเส้นทางการเสด็จนั้น เรือกลไฟพระที่นั่งจะแล่นเข้ามาทางปากน้ำเมืองตราดที่อยู่บริเวณปากอ่าวทางเข้าแม่น้ำตราด ตรงบริเวณที่คลองเขาสมิง (คลองใหญ่) บรรจบกับคลองห้วยแครง เนื่องจากเรือพระที่นั่งเป็นเรือกลไฟ จึงต้องขึ้นที่ท่าเรือจ้าง ซึ่งบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนและตลาดที่มีเส้นทางเชื่อมต่อถึงกันคือ ตลาดท่าเรือจ้างริมแม่น้ำตราดเชื่อมกับตลาดใหญ่ที่อยู่บนถนนหลักเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนที่หนาแน่นที่สุด ถัดจากตลาดใหญ่จะเป็นตลาดขวางและตลาดริมคลองบางพระซึ่งเรือเล็กสามารถแล่นผ่านเข้ามาตามคลองบางพระ ผ่านบ้านด่านเก่าขึ้นที่ตลาดริมคลองได้ แต่หากเป็นเรือขนาดใหญ่จะต้องขึ้นที่ท่าเรือจ้างแล้วต่อเรือเล็กเข้ามายังตลาดริมคลองหรือใช้เส้นทางทางบกที่เชื่อมตลาดทั้ง 4 เข้าด้วยกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ ใน พ.ศ. 2450 ฝั่งตลาดทั้งหมดนี้เป็นฝั่งเดียวกับที่ตั้งของ “เมือง” ตราด ซึ่งจะอยู่ตรงข้ามกับแถบแหลมซ้อ เนินทราย ท่าพริก ตะกาง ท่าเลื้อน และตำบลที่อยู่ริมฝั่งทะเลไปทางอำเภอคลองใหญ่ปัจจุบัน ที่ตลาดท่าเรือจ้างจะมีเรือรับส่งผู้โดยสารข้ามฟากไปมาเพื่อค้าขายกับชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ฝั่งตรงข้าม หรือไปรับสินค้าพวกผักผลไม้ นอกจากนี้ยังเป็นท่าจอดเรือที่นำสินค้าจากแหล่งต่างๆ มาขนถ่ายส่งต่อไปยังตลาดอื่น จึงถือเป็นสถานีขนถ่ายสินค้าทั้งขาเข้าและขาออกทั้งภายในและภายนอกเมือง

จากลักษณะที่ตั้งของเมืองจันทบุรีและเมืองตราดจะสังเกตเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันในการตั้งชุมชน แม้ว่าจะยึดเอาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเป็นที่ตั้งของ “เมือง” เหมือนกัน แต่การขยายตัวของเมืองมีความแตกต่างกันกล่าวคือ ที่ตั้งของเมืองจันทบุรีนั้นจะอยู่ริมน้ำทั้งในฝั่งตะวันตกและตะวันออก เป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลผ่านกลาง และการขยายเมืองจะขยายออกไปจากริมน้ำทั้งสองด้าน ส่วนเมืองตราดนั้น แม้ตัวเมืองจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเช่นเดียวกับเมืองจันทบุรี (เมืองตราดตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำตราด) แต่ตัวชุมชน “เมือง” จะอยู่ฝั่งตะวันตกเป็นหลัก การขยายของเมืองจะขยายออกไปทางฝั่งตะวันตกเพียงฝั่งเดียวคือขยายออกไปทางด้านที่ติดต่อกับเมืองจันทบุรี ด้านอำเภอขลุ่ยที่มีแม่น้ำเวฬุกันอยู่ ส่วนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำตราดด้านที่ติดพรมแดนกัมพูชานั้นมีราษฎรอาศัยอยู่น้อย ลักษณะของเมืองตราดจึงเป็นเมืองที่อยู่กลางระหว่างแม่น้ำตราดและแม่น้ำเวฬุ ทั้งนี้ น่าจะมาจากการที่มีราษฎรอาศัยอยู่บริเวณอำเภอขลุ่ยอยู่แล้วและได้ขยายตัวเข้ามาใกล้กับตัวเมืองตราด ส่วนราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมแม่น้ำตราดก็ค่อยๆ ขยายการตั้งชุมชนเข้ามายังพื้นที่ตอนในของเมืองตราดเช่นกัน

2.2.2 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ที่เป็นพรมแดนทั้งหมดของตราดนั้นจะสังเกตได้ว่า มีความยาวมากกว่าความกว้าง ตอนบนและตอนกลางมีขนาดใกล้เคียงกัน ส่วนทางตอนใต้เป็นรูปรีเวดเล็กทอดตัวยาวลงไป ส่วนกว้างที่สุดอยู่ที่ตำบลแสนตู่ อำเภอเขาสมิง (หรือทุ่งใหญ่ในอดีต)³² ไปจนถึงตำบลท่ากุ่ม ซึ่งพื้นที่บริเวณตำบลแสนตู่นี้เป็นเส้นทางในการอพยพของราษฎรเมืองตราดเพื่อข้ามไปยังอำเภอขลุ้ง ในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองเมืองตราด ใน พ.ศ. 2447 ซึ่งพื้นที่บริเวณทุ่งใหญ่ต่อกับอำเภอขลุ้งนี้แต่เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของตราดมาก่อน จนเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองตราด ทางกรมไทยจึงแยกส่วนหนึ่งของอำเภอทุ่งใหญ่รวมกับอำเภอขลุ้งและตั้งเป็นเมืองขลุ้งขึ้น³³ โดยมีแม่น้ำสายสำคัญที่กั้นระหว่างขลุ้งกับทุ่งใหญ่คือแม่น้ำเวฬุ ส่วนทิวเขาที่สำคัญของเมืองตราดได้แก่ทิวเขาบรรทัด ซึ่งเป็นพรมแดนธรรมชาติที่กั้นเขตแดนระหว่างไทยกับเขมร

แม่น้ำสายสำคัญของเมืองตราด ได้แก่ แม่น้ำตราด เป็นแม่น้ำที่ใหญ่และยาวที่สุดของเมืองตราด ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาบรรทัดตอนเหนือ³⁴ คือคลองแองและคลองสะตอ จากนั้นไหลเข้าเขตตำบลบ่อพลอยและตำบลหนองบอน อำเภอบ่อไร่ ซึ่งเป็นแหล่งที่ขุดพลอยที่สำคัญ และไหลผ่านอำเภอเขาสมิงเรียกว่า คลองใหญ่ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญในอดีต เนื่องจากบริเวณอำเภอเขาสมิงนั้นเป็นแหล่งเพาะปลูกที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดตราด คลองเขาสมิงได้บรรจบกับคลองห้วยแร้ง ที่บ้านจุฬามณี บริเวณนี้เองที่เรียกว่าแม่น้ำตราด และไหลผ่านตัวเมือง

³² ก่อนการจัดตั้งอำเภอมีผู้ปกครองตำบลเรียกว่า "พันในบ้าน" ขึ้นตรงต่อเมืองตราด พลเมืองส่วนมากเป็นคนไทย คนต่างด้าวเป็นจีนและเขมร ปลายสมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกิดศึกสงครามระหว่างไทยกับเขมร แม่ทัพไทยจึงตั้งค่ายทหารและรวบรวมเสบียงขึ้นที่บ้านท่าช้าง ตำบลวังตะเคียนทอง ต่อมาจึงตั้งอำเภอขึ้นที่บ้านท่าช้างเรียกว่า "อำเภอศรีบัวทอง" เมื่อ พ.ศ. 2442 หลังจากนั้นได้ย้ายมาตั้งที่วัดลำภูลาย ตำบลเขาสมิง จึงเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า "อำเภอทุ่งใหญ่" จนถึง พ.ศ. 2447 ฝรั่งเศสออกจากจังหวัดจันทบุรีมายึดครองจังหวัดตราดและได้แบ่งเขตตรงคลองรำหวายและคลองห้วยแร้ง โดยฝั่งตะวันออกเป็นของฝรั่งเศส ฝั่งตะวันตกเป็นของไทย จึงจำเป็นต้องย้ายอำเภอจากวัดลำภูลาย ไปอาศัยอยู่ที่วัดท่าหาด ตำบลแสนตู่ ต่อมาได้ย้ายอำเภอจากวัดท่าหาดมาอยู่ที่ตรอกตะแคง ตำบลแสนตู่ เมื่อปัญหาเขตแดนระหว่างฝรั่งเศสกับไทยเรียบร้อยแล้ว จึงย้ายอำเภอจากบ้านตรอกตะแคงมาตั้งที่บ้านท่ากระทอน ตำบลเขาสมิง แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเขาสมิงมาจนถึงปัจจุบัน. กระทรวงมหาดไทย, *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดตราด*, หน้า 52.

³³ หนังสือเทศาภิบาล เล่มที่ 1 ร.ศ. 125 (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2449), หน้า 135.

³⁴ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดตราด (กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, 2542), หน้า 6.

ตราดบริเวณบ้านท่าเรือจ้าง ลำคลองและบริเวณปากแม่น้ำตราดแคบและตื้นเขินมาก ดังที่ปรากฏใน จดหมายเหตุราชกิจรายวันภาค 12 คราวเสด็จประพาสตัวเมืองตราดครั้งแรกใน พ.ศ.2424 ว่า “...เรือพระที่นั่งโบทติกรรเชียงเข้าไปในลำคลอง (หมายถึงคลองบางพระที่เป็นเส้นทางเข้าไปยังตัวเมืองตราด) แต่คลองนี้ตื้นตื้นเรือกระทบศิลาทุกเที่ยวจนถึงทางท่าขึ้น...”³⁵

นอกจากแม่น้ำตราดแล้วแม่น้ำสายสั้นๆ ที่มีความสำคัญต่อเมืองตราดอีกสายหนึ่งคือแม่น้ำเวฬุ เป็นเขตแดนระหว่างเมืองตราดกับเมืองจันทบุรีในเขตอำเภอสมิง (ทุ่งใหญ่) และอำเภอขลุง เป็นแม่น้ำสายหนึ่งที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากไหลผ่านแหล่งเกษตรกรรมบริเวณอำเภอขลุงและอำเภอเขาสมิง³⁶

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ของตราดด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำตราดซึ่งเป็นบริเวณที่ติดต่อกับเขตแดนกัมพูชาเป็นภูเขาสูงและป่าทึบ ป่าไม้แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ป่าบกและป่าเลน ป่าบกพบในพื้นที่ตอนเหนือ ตอนกลาง ของจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ และป่าดิบประเภทไม้ยาง ตะเคียน พนอง ตาเสือ ชุมแพรก เคี่ยม ส่วนป่าเลนพบอยู่ตามบริเวณชายฝั่งทะเล เป็นป่าไสม โกงกาง ตะบูน ตะบัน พรัง ลำแพน ในเขตอำเภอเมืองตราดและอำเภอบ่อไร่ ด้านที่ติดต่อกับอำเภอเขาสมิงเป็นเนินเขาเตี้ยๆ ด้านทิศตะวันออกติดกับทะเลเป็นที่ราบต่ำและป่าชายเลน

ตราดได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยเกาะน้อยใหญ่มากมาย จากลักษณะภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยเกาะแก่งนี้ทำให้การควบคุมดูแลจากส่วนกลางเป็นไปได้ไม่ทั่วถึง เช่น มีการลักลอบค้าของเถื่อน ต้มสุราเถื่อน ดังปรากฏในบันทึกการตรวจราชการพระยาตรังคภูมาภิบาล (ถนอม บุนนยะเกต)³⁷ ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการเมืองจันทบุรีใน พ.ศ. 2453 ว่า ที่เกาะช้างนั้นมีราษฎรเป็นชาวจีนไหหลำมาก ส่วนใหญ่จะต้มเหล้าเถื่อน และนำฝิ่นเถื่อนเข้ามาขายยังตัวเมือง³⁸

³⁵ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, รายงานการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเรื่อง “ตามรอยเสด็จฯ เกาะช้าง จังหวัดตราด”, หน้า 167.

³⁶ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดตราด, หน้า 5.

³⁷ พระยาตรังคภูมาภิบาล (ถนอม บุนนยะเกต) ต่อมาเป็นพระยารณชัยชาญยุทธ ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรี

³⁸ สจข. ร.5 ม.358 เรื่องเจ้าคุณเทศาตรวจราชการเมืองจันทบุรีแลเมืองตราด, ร.ศ. 128.

นอกจากนี้ยังมีการอพยพเข้ามาของแรงงานชาวเขมรและญวน เพื่อตัดป่าเบญจพรรณขาย หาของป่า หรือซุดพลอย เกาะใหญ่ๆ ที่มีความสำคัญและมีการติดต่อค้าของกับตัวเมือง ได้แก่ เกาะช้าง เกาะภูเก็ต เกาะกระดาด

การตั้งถิ่นฐานของชาวตราดในระยะแรกไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีความเป็นมาอย่างไร แต่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึง “บ้านบางพระ” ในแผนที่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ตั้งเป็นเมืองตราด แต่ก็เป็นเครื่องยืนยันการตั้งถิ่นฐานของชาวตราดได้³⁹ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเมืองตราดยังคงผนวกอยู่กับเมืองจันทบุรีซึ่งขึ้นตรงต่อราชอาณาจักรอยุธยา สันนิษฐานว่าทางราชสำนักอยุธยาคงมีการกวาดต้อนคนไทยมาอยู่ที่เมืองตราดแห่งนี้ จากหลักฐานทางโบราณคดี คือ พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย พุทธศตวรรษที่ 21-23⁴⁰ ของวัดบุปผาราม

การสร้างวัดบุปผารามนี้ปรากฏหลักฐานว่าหลวงเมืองได้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2195 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.2225 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231)⁴¹ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแหล่งที่ตั้งของชุมชนเมืองตราดในยุคนี้ที่อยู่บริเวณโดยรอบวัดบุปผาราม คือแถบตำบลวังกระแจะ ในปัจจุบัน⁴² และในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายพระธรรมนูญขึ้น เมื่อ พ.ศ.2179 ปรากฏชื่อเมืองตราดเป็นครั้งแรก โดยจัดให้เป็นส่วน

³⁹งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ จังหวัดตราด (ตราด: ม.ป.ท., 2500), หน้า 6.

⁴⁰วิเศษ เพชรประดับ, “โบราณวัตถุชิ้นสำคัญในพิพิธภัณฑวัดบุปผาราม,” ใน พิพิธภัณฑวัดบุปผาราม จังหวัดตราด, จัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑวัดบุปผาราม (ตราด: ม.ป.ท., 2535), หน้า 41.

⁴¹พิพิธภัณฑวัดบุปผาราม, เอกสารตีพิมพ์เนื่องในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารพิพิธภัณฑวัดบุปผาราม วันที่ 2 กรกฎาคม 2531 (ตราด: ม.ป.ท., 2531), หน้า 11.

⁴²ในบทความเรื่อง “วัดบุปผาราม” ของมนตรี คุรุกิจโกศล อ้างว่าที่วัดบุปผารามนี้พบแผ่นไม้สักสลักอักษรจีนโบราณ ความว่า “ราชทูตจีนจากเมืองจีนหลังจากกลับจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้แวะมานมัสการพระพุทธรูปที่วัดบุปผาราม ได้ถวายด้วยโถโอชามให้กับวัดด้วย” ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าตรงกับรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา. มนตรี คุรุกิจโกศล, “วัดบุปผาราม,” **ประชามติ** (16-31 มกราคม 2545): 5.

โกษาธิบดี (คลัง) ใช้ตราบัวแก้ว ขึ้นกับเจ้าพระยาศรีธรรมราชเดโชชาติ⁴³ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของราชสำนักที่มีต่อเมืองตราดในฐานะเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันออก ในการจัดระเบียบ ควบคุมและป้องกันศัตรู เนื่องจากเป็นเมืองที่อยู่ไกลจากราชธานี นอกจากนี้ยังเพื่อการรักษาผลประโยชน์ทางการค้าและการเก็บภาษีอากรอีกด้วย⁴⁴ เพราะน่านน้ำเมืองตราดในอดีตนั้นเป็นท่าเรือสำเภาที่สำคัญ

เมืองตราดนั้นเป็นถิ่นที่อยู่ของคนหลากหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ชาวไทย ชาวของ ซึ่งเป็นชนเผ่าในตระกูลมอญ-เขมร อาศัยอยู่ในเขตป่าเขา รวมทั้งพ่อค้า นักเดินทางชาวญวนและชาวจีน ชาวญวนนั้นอพยพมาตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนแต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชาวญวนกลุ่มเดียวกับที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่จันทบุรี ปัจจุบันชุมชนชาวญวนส่วนใหญ่อาศัยอยู่บริเวณบ้านท่าเรือจ้ง ชาวจีนนั้นเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในเศรษฐกิจท้องถิ่นเป็นอย่างมาก แต่ประชากรส่วนใหญ่ของตราดนั้นจะเป็นชาวไทยซึ่งตั้งถิ่นฐานในตราดก่อนกลุ่มอื่นๆ บางตระกูลที่เก่าแก่ เช่น ตระกูลของขุนจิตต์ภักดี ได้อพยพจากราชบุรีมาเมืองตราดตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก และสืบเชื้อสายมาจนถึงในปัจจุบัน⁴⁵

ในสมัยกรุงธนบุรี เมืองจันทบุรีและตราดได้มีบทบาทในฐานะเมืองที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใช้เป็นแหล่งรวบรวมไพร่พลและเสบียงอาหารเพื่อกอบกู้เอกราช ปรากฏหลักฐานตามพระราชพงศาวดารว่า

...หลังจากพระเจ้าตากตีเมืองจันทบุรีได้แล้ว (เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 7 ปีกุน พ.ศ.2310) ก็ได้เกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับคืนมายังภูมิลำเนาเดิม...ครั้นเห็นว่าเมืองจันทบุรีเรียบร้อยอย่างเดิม จึงยกกองทัพลงเรือสำเภาจีนมาทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองตราดหลายลำ พระเจ้าตากให้เรียกนายเรือมาเฝ้า พวกจีนซัดขึ้นแล้วกลับยิงเอาข้าหลวง พระเจ้าตากทราบก็ลงเรือที่นั่งคุมเรือรบลงไปล้อมสำเภาไว้แล้วบอกให้

⁴³“พระธรรมนูญตรากระทรวง” ตราเมื่อ พ.ศ.2179 ใน กฎหมายตราสามดวงตราขึ้นเมื่อมหาศักราช 1555 (จ.ศ.997) อ้างใน พระบริหารเทพธานี, **ประวัติศาสตร์ไทย** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2493), หน้า 144.

⁴⁴ศรีศักร วัลลิโภดม, **ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538), หน้า 91.

⁴⁵สัมภาษณ์ ประชุม รัตนเพียร, อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดตราด, 16 กรกฎาคม 2549.

พวกจีนมาอ่อนน้อมโดยดี พวกจีนก็หาพึ่งไม่ กลับเอาปืนใหญ่น้อยระดมยิง รบกัน อยู่ครึ่งวัน พระเจ้าตากก็ตีได้เรือสำเภาจีนทั้งหมด ได้ทรัพย์สิ่งของเป็นของกองทัพ เป็นอันมาก พระเจ้าตากจัดการเมืองตราดเรียบร้อยแล้ว ก็กลับขึ้นมาตั้งอยู่ ณ เมืองจันทบุรี...⁴⁶

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ในปี พ.ศ. 2313 เขมรยกทัพมาตีเมืองตราดซึ่งเป็นระยะที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกำลังยกทัพไปตีเชียงใหม่ แต่ในที่สุดทัพเขมรก็ถูกตีพ่ายไปปรากฏหลักฐานในตอนนี่ว่า “...พ.ศ. 2313 เขมรยกทัพมาตีเมืองทุ่งใหญ่ (ตราด) เมืองจันทบุรี ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่กองทัพเมืองจันทบุรีได้ตีกองทัพเขมรแตกพ่ายไป...”⁴⁷

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเขมรน่าจะยกทัพมาทางตอนเหนือของเมืองตราดแล้วตีเรื่อยไปจนถึงเมืองจันทบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2314 กองทัพเขมรก็ยกทัพมาตีเมืองตราดอีก ปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่า

...ครั้นปีเถาะ ตรีศก จุลศักราช 1133 นักพระโสดเป็นใหญ่ในเมืองเปียมมีคุณแก่พระนารายณ์ราชา แต่ยังมีชื่อนักองตนาแต่ก่อน นักองตนายอมเป็นบุตรเลี้ยง ครั้นนักองตนามิใช่ชนะพระรามราชา ได้เป็นใหญ่แต่ผู้เดียวแล้ว นักพระโสดที่ดกมีความกำเริบ เกณฑ์ไพร่พลแขวงเมืองบันทายมาศและเมืองกรังเป็นกองทัพมาตีเมืองตราด เมืองจันทบุรี กวาดต้อนเอาครอบครัวไปเป็นอันมาก เจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธ จึงดำรัสให้จัดกองทัพบก เจ้าพระจักรี ได้เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองปราจีนบุรี...⁴⁸

การยกไปตีเขมรของเจ้าพระยาจักรีในครั้งนี้ถือว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ ปรากฏว่าได้ตีเขมรต่อไปจนได้เมืองบันทายมาศ (ฮาเตียน) บริบูรณ์ และบาพนมด้วย

⁴⁶ ชุมนุมเรื่องจันทบุรี.

⁴⁷ พระบริหารเทพธานี, พงศาวดารชาติไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ปพิธจำกัด, 2514), หน้า 146.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 500.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมืองตราดขึ้นอยู่กับกรมท่า สังกัดอยู่ฝ่ายกิจการต่างประเทศและการคลังในฐานะหัวเมืองชายฝั่งทะเล⁴⁹ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้ทำศึกกับเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ซึ่งหันไปสวามิภักดิ์กับญวน ไทยกับญวนจึงทำสงครามกันในปี พ.ศ.2371 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ในครั้งนั้นตราดจึงเป็นแหล่งรวบรวมกำลังพลและเสบียงอาหารในสงคราม และยังมี การตั้งป้อมค่ายอยู่ที่บ้านแหลมหิน ปากอ่าว เมืองตราด

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีพระบรมราชโองการ ให้ตั้งเกาะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองตราดมาก่อน⁵⁰ ขึ้นเป็นเมืองใหม่โดยพระราชทานนามเมืองนี้ว่าเมืองประจันตคีรีเขตร์ (เกาะกง) เมื่อจัดตั้งเมืองนี้ขึ้นมาแล้ว เมืองประจันตคีรีเขตร์จึงเป็นเมืองหน้าด่านแทนเมืองตราด เพราะเป็นเมืองที่มีอาณาเขตติดต่อกับเขมรและญวน

2.3 ความสำคัญของเมืองจันทบุรีและตราดก่อน ร.ศ.112 (พ.ศ. 2436)

จากทำเลที่ตั้งและลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมของเมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทำให้เมืองทั้งสองเป็นจุดยุทธศาสตร์ชายฝั่งทะเลตะวันออกที่สำคัญของไทย นอกจากนั้นเมืองจันทบุรีและตราดยังมีเส้นทางทางบกเชื่อมต่อไปยังดินแดนตอนในของเขมร รวมทั้งเส้นทางทางน้ำที่สามารถเชื่อมต่อไปยังเมืองโขงของญวน ทำให้พื้นที่แถบนี้มีบทบาทสำคัญทางการค้า ทั้งในการส่งออกสินค้าไปยังจีนและเป็นแหล่งลำเลียงสินค้าออกจากดินแดนตอนในของเขมร

จากบันทึกของ จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ซึ่งเป็นทูตรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้บรรยายภาพจากฝั่งตะวันออกของอ่าวสยามว่า

⁴⁹ดังปรากฏข้อความว่า “จึงให้แบ่งหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกขึ้นต่อกรมท่า 19 เมือง กรมมหาดไทยรวม 20 เมือง... กับเมืองขึ้นมหาดไทย... ยังคงเมืองขึ้นกรมท่าอีก 8 เมือง คือ เมืองนนทบุรี 1 เมืองสมุทรปราการ 1 เมืองสาครบุรี 1 เมืองชลบุรี 1 เมืองบางละมุง 1 เมืองระยอง 1 เมืองจันทบุรี 1 เมืองตราด 1...” ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 142.

⁵⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 760.

มีเกาะใหญ่น้อยเรียงรายอยู่ทั่วไปตามชายฝั่ง มีช่องทางเดินเรือ และที่ทอดสมอเป็นอย่างดีอยู่ระหว่างเกาะ ฉะนั้นจึงนับเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมจะสร้างท่าเรือขนาดใหญ่ เมืองสำคัญสำหรับพวกพื้นเมืองในถิ่นนี้ได้แก่ จันทบูรและทุ่งใหญ่ (ตราด) ซึ่งในปัจจุบันเป็นศูนย์กลางการค้าพริกไทย การบูร และยาง เมืองสำคัญได้แก่ จันทบูร ซึ่งมีชาวจีนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ประกอบอาชีพทำสวนพริกไทยที่ตั้งของเมืองจันทบูรอยู่ถัดขึ้นไปจากปากแม่น้ำเล็ก ๆ ประมาณ 15 มีร่องน้ำลึกทางเข้าไม่เกิน 5 ฟุต มีเกาะใหญ่น้อยช่วยกำบังคลื่นลมนั้น มีน้ำลึกพอเพียงที่เรือขนาดใหญ่จะเข้าจอดทอดสมออย่างสบาย ทำให้นี้ชาวสยามไม่อนุญาตให้ผู้ใดแปลกปลอมเข้าไปเป็นอันตราย⁵¹

จากคำบรรยายของของครอว์เฟิร์ดจะเห็นว่าจันทบุรีมีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมจะเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่มาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2436 แล้ว และยังเป็นทีแหวะของเรือสินค้า เนื่องจากมีเกาะแก่งที่ช่วยกำบังลมและมีเส้นทางที่สามารถลำเลียงสินค้าไปตามแม่น้ำจันทบุรีเข้าตัวเมืองจันทบุรีได้สะดวก

นอกจากนั้นในบันทึกบาทหลวงปาลเลกัวซ์ (Bishop Jean-Baptiste Pallegoix, 1805-1862) ที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ระบุว่าปีหนึ่งๆ มีเรือสินค้าจากจีนเข้าเทียบท่าเมืองจันทบุรีประมาณ 12 ลำเสมอ⁵² ส่วนครอว์เฟิร์ดได้บันทึกว่าจันทบุรีมีเรือสำหรับค้าขายกับจีนโดยตรง 1 ลำ ระบายบรรจุสินค้า 4,000 หาบ⁵³ มีสินค้าจำพวกเหล็ก เหล็กกล้า ยาสูบ ฝิ่น ใบเรือ ผ้าแพรไหมดิบ เครื่องปั้นดินเผา และหมึกจากจีนและยุโรปมาขายในบริเวณนี้ด้วย⁵⁴ และจันทบุรียังเป็นเมืองท่าที่นำสินค้าจากเขมรผ่านปราจีนบุรีแล้วนำมาลงเรือสินค้าที่เมืองจันทบุรี เพื่อบรรทุกไปขายยังเมืองจีนอีกทอดหนึ่ง

⁵¹ กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 98.

⁵² ฉลอง แบบตีสท์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2529), หน้า 67.

⁵³ กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 111.

⁵⁴ ประไพพิศ วรวัฒน์ชัย, "บทบาทหัวเมืองภาคตะวันออกกับระบบการค้าของไทย," ใน บุรพาพิสัย (กรุงเทพฯ: กองวิชาประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2535), หน้า 19.

เมืองตราดนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกับเมืองจันทบุรี และเป็นแหล่งส่งออกพริกไทยที่สำคัญของไทย โดยอาศัยแรงงานจีนอพยพเช่นเดียวกับจันทบุรี ในบันทึกของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ซึ่งเรียกเมืองตราดว่า เมืองทุ่งใหญ่ (Thung-Jai) บันทึกไว้ว่า

... จังหวัดทุ่งใหญ่ อันอยู่ทางทิศตะวันออกของจันทบุรีนั้น อุดมสมบูรณ์ไปด้วยกระวาน ไม้จันทร์แดง รงเขมร พริกไทย งาช้าง และผลิตผลอันมีค่าอื่น ๆ อีกมาก เมืองทุ่งใหญ่มีพลเมืองอยู่ราว 4,000 คน เป็นคนไทยและคนจีนซึ่งเป็นพ่อค้ากันแทบทั้งนั้น พลเมืองส่วนน้อยทำการประมงต่างๆ ที่ชายฝั่งทะเลมีกุ้งปลาชุกชุม ในบริเวณใกล้เคียงกันมีเกาะอันอุดมไปด้วยพันธุ์ไม้ เช่น เกาะช้าง ซึ่งกล่าวกันว่า มีเสือชุมนัก มีภูเขาตั้งเด่นอยู่บนเกาะเป็นสถานที่พักจอดของเรือทั้งหลายบรรดาที่แวะเข้ามาในย่านนี้...⁵⁵

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าจันทบุรีเป็นเมืองท่าที่เรือสินค้ามาแวะพักก็คือ การค้นพบเรือบางกะไชย 2 ของหน่วยงานโบราณคดีได้นำ กองโบราณคดี ที่จมอยู่บริเวณอ่าวหมูใหญ่ เขตพื้นที่บ้านหินแตก ตำบลบางกะไชย อำเภอแหลมงสิงห์⁵⁶ จากการขุดค้นสันนิษฐานว่าเรือที่พบเป็นเรือสำเภากวางตุ้ง ได้พบสิ่งของที่เรือลำนี้บรรทุกมา เช่น เศษเครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยไทยจำนวน 515 ชิ้น ทองแดงจำนวน 4 ดัน (เฉพาะที่พบในระวางเรือ ไม่นับที่กระจายอยู่รอบๆ เรือ) หมากปอกเปลือกตากแห้ง พริกไทยจำนวนมาก ปืน 1 กระบอก ไม้แดงจำนวนมาก งาช้าง ตาขังเงิน ทำด้วยสำริด จากตัวอักษรจีนที่ตาขังอ่านออกมาจะตรงกับ พ.ศ. 2153 สมัยของพระเอกาทศรถ และจากหลักฐานสมัยรัชกาลที่ 5 ระบุว่าจันทบุรีมีด่านเก็บภาษีในบริเวณนี้ คือ ด่านปากน้ำแหลมหนู และด่านปากน้ำแหลมสิงห์ จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า จันทบุรีต้องเป็นเมืองท่าที่ขนถ่ายสินค้าที่สำคัญ โดยเรือลำดังกล่าวคงจะเดินทางบรรทุกทองแดงจากจีน ญี่ปุ่น แล้วมาแวะรับไม้แดง พริกไทย หมาก ซึ่งเป็นสินค้าที่ผลิตได้ในจันทบุรี ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จพระพาสจันทบุรี พ.ศ. 2419⁵⁷ ที่กล่าวว่า

⁵⁵ ผอ. แบบติสท์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 73.

⁵⁶ เอิบเปรม วัชรวงกูร, การขุดค้นแหล่งโบราณคดีได้นำเรือบางกะไชย 2 อ่าวบางกะไชย อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี (เอกสารประกอบการสัมมนาโบราณคดีไทย ครั้งที่ 2, ระหว่างวันที่ 24 -26 สิงหาคม 2537 ณ จังหวัดจันทบุรี, 2537), หน้า 16.

⁵⁷ ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 152-159.

การค้าขายที่เมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นสินค้าที่เกิดขึ้นในเมือง แล้ซื้อขายในเมือง แล้จำหน่ายออกจากเมืองนั้น คือ พริกไทย เข้า กระวาน เร่ว น้ำตาลทราย ผลพุงทะเลลาย รง แดงอุลิส เสื้อต่างๆ กระสอบ ผ้าพื้น ผ้าห่อหมาก ผ้าอาบน้ำ เนื้อไม้ พื้น ไม้ค้ำพลู ไม้ระกำ ไม้ตะเคียน ชีผึ้ง เปลือกปะโลง ไม้แดง กุ้งแห้งพืด เยื่อเคย ปลิงทะเล ใต้ ยาสูบ คราม ถั่ว หวายพัลเดา ไม้กระยาเลย..."⁵⁸

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานท้องถิ่นที่กล่าวถึงเมืองจันทบุรีในด้านความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ และสภาพชุมชนของเมืองจันทบุรีที่ประกอบไปด้วยชาวจีนและชาวญวน คือนิราศรายทางของ หลวงบุรุษประชาภิรมย์ (กั บุญยัตฐิติ)⁵⁹ ซึ่งเป็นชาวเมืองจันทบุรีที่ประกอบอาชีพค้าขาย และได้ แต่งนิราศรายทางระหว่างเดินทางจากจันทบุรีมากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2418 ซึ่งกลอนนิราศดังกล่าว สามารถสะท้อนสภาพสังคมริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรีได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งว่า

...พร้อมสะพรั่งตำบลญวนปนแจ็ก	ช่างดีเหล็กทำทองก๊กก้องเสียง
บ้างต่อเรือเสื่อสานบนร้านเรียง	ตามอย่างเยี่ยงภาษาวิชาสเปน...
...ถึงท้ายย่านร้านรายตลาดสด	มีเชือกจูดเรือจ้างขึ้นทางหลวง
ข้ามไปมาหน้าหลังทั่วทั้งปวง	พินิจลวงเลยระยะจังหวะมา.... ⁶⁰

จากการที่เมืองจันทบุรีและตราดเป็นเมืองท่าสำคัญของหัวเมืองชายทะเลตะวันออก และเป็นเมืองที่ผลิตสินค้าเลี้ยงประชากรภายในประเทศและส่งขายต่างประเทศมาตั้งแต่สมัย กรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุนี้เมื่อไทยเกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส และเกิดข้อตกลงในสนธิสัญญาที่ทำให้ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรีและตราด จึงส่งผลกระทบกับ

⁵⁸พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาบาทในรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้า ลูยกยาเธอ," พระนครเมื่อ 100 ปี (พระนคร: อรุณการพิมพ์, 2512), หน้า 157.

⁵⁹หลวงบุรุษประชาภิรมย์ (กั บุญยัตฐิติ) ถือเป็นปราชญ์ท่านหนึ่งของเมืองจันทบุรี เป็นบุตรของหลวง อนุรักษพานิช (กั บุญยัตฐิติ) ซึ่งมีเชื้อสายจีน ประกอบอาชีพค้าพลอย และเป็นพี่ชายของหลวงเสนาราชภักดี (กั บุญยัตฐิติ) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองขลุข หลวงบุรุษประชาภิรมย์ เสียชีวิตใน พ.ศ. 2422 มีผลงานที่สำคัญ คือ นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ ที่แต่งขึ้นใน พ.ศ. 2418 และ สกฮันคำกลอน ที่แต่งขึ้นใน พ.ศ. 2422 (แต่งไม่จบ). ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 1-3.

⁶⁰ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 264.

รัฐบาลไทยในด้านต่างๆ ทั้งเรื่องการปกครอง การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และผลกระทบที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นของจันทบุรีและตราด ทั้งปัญหาเรื่องคนในบังคับของฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องการอพยพของชาวตราด หรือแม้กระทั่งภายหลังจากที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากดินแดนไทยจนหมดสิ้นแล้ว ก็ยังมีปัญหาการอพยพเข้ามาของคนจากมณฑลบูรพาเดิม (เสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ) ที่ถูกฝรั่งเศสยึดครองใน พ.ศ. 2449 ซึ่งสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาอันเกี่ยวเนื่องกับการเข้ามายึดครองของฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นกับจันทบุรีและตราด และมีผลต่อสภาพสังคมของเมืองทั้งสองในแต่ละช่วงเวลาด้วย

2.4 กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเมืองจันทบุรีและตราด

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อันเหมาะสมของเมืองจันทบุรีและตราดในการเป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันออกและเป็นเส้นทางเชื่อมไปยังดินแดนตอนในคาบสมุทรอินโดจีน ทำให้การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในบริเวณนี้เป็นการเข้ามาของคนหลากหลายเชื้อชาติ และอพยพเข้ามาในระยะเวลาและบริบทที่ต่างกัน กลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญในเมืองจันทบุรีและตราดคือ

2.4.1 ชาวสยาม (ไทย)

เมื่อกล่าวถึงกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่จันทบุรีและตราดนั้นหลักฐานส่วนใหญ่จะไม่ปรากฏหรือกล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพของชาวสยาม ทั้งที่จันทบุรีและตราดก็เป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามมาช้านาน ชนพื้นเมืองเดิมที่ถูกกล่าวถึงมักจะเป็นชาวช่องที่มีเชื้อสายจากชาวเขมร จากหลักฐานในพงศาวดารได้กล่าวถึงเมืองประเทศราชทั้ง 16 หัวเมืองของอยุธยาตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ใน 16 หัวเมืองนั้นมีเมืองจันทบุรีและตราด (ทุ่งใหญ่) รวมอยู่ด้วย ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่เสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ. 1927 แล้วกวาดต้อนเชลยชาวล้านนาเอาไว้ในเมืองต่างๆ ทั้งทางใต้และชายทะเลตะวันออกหลายเมือง เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง จันทบุรีและตราด⁶¹ ดังนั้นจึงพอจะสรุปได้ว่าชาวสยามได้ตั้งถิ่นฐานในบริเวณหัวเมืองชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วจากการถูกกวาดต้อนมาจากหัวเมืองต่างๆ และเมื่อมีการแต่งงานกับชนพื้นเมืองเดิมคือพวกชอง จึงทำให้มีสำเนียงภาษาพูด ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างออกไปจากคนในภาคกลาง แต่ก็ต้องถือว่าคนเหล่านี้เป็นชาวสยามเนื่องจากใช้ภาษาไทยเป็นภาษาถิ่นในการติดต่อ ซึ่งแตกต่างจากพวกจีนและญวนที่ยังใช้ภาษาของตนอยู่

⁶¹พงศาวดารไทย ฉบับพันจันทบุษมาศ (เจิม) (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2503), หน้า 125.

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสจันทบุรี ในปี พ.ศ. 2419 และได้นิพนธ์เรื่องราวการเสด็จประพาส รวมถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในจันทบุรีนั้น แต่ไม่มีการกล่าวถึงชาวสยาม มีการกล่าวถึงชุมชนชาวจีนและญวนเข้ารีตว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก⁶² ปรากฏในจดหมายเหตุการณ์เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีว่า "...มีโรงจีนเป็นโรงขายของมากมาย ลิบโรง....เราเห็นคนที่ยืนตามโรงนั้นเป็นคนจีนแทบทั้งสิ้นไม่มีใครมีคนไทย เว้นแต่ผู้หญิง⁶³ ....

จากหลักฐานดังกล่าว อาจวิเคราะห์ได้ว่าชาวสยามที่อาศัยอยู่ในจันทบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับกลุ่มคนจีนและญวน แต่มีการกล่าวถึงผู้หญิง "ชาวไทย" ที่อาศัยอยู่ในชุมชนชาวจีน เมืองจันทบุรี ซึ่งน่าจะมาจากการที่ผู้หญิงชาวไทยแต่งงานกับชาวจีน และเมื่อแต่งงานแล้วลูกที่ออกมามักจะยึดถือประเพณีวัฒนธรรมอย่างจีนตามฝ่ายพ่อ ทำให้เห็นว่ามีคนจีนอยู่มากและ "ไม่มีใครจะมีคนไทยเว้นแต่ผู้หญิง" ทั้งที่จริงแล้วได้เกิดจีนลูกครึ่ง ในรุ่นลูกและรุ่นหลานที่เป็นชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นจำนวนมาก

ส่วนในตรานั้นสันนิษฐานว่าน่าจะมีชาวไทยอาศัยอยู่ในดินแดนจังหวัดตราดมาก่อน กลุ่มอื่นๆ ทั้งนี้สังเกตได้จากหลักฐานประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุและชื่อบ้านในตำบลต่างๆ ที่เป็นชื่อไทยที่ปรากฏมายาวนาน เช่น บ้านบางพระ บ้านปลายคลอง บ้านหนองคันทรง เป็นต้น ซึ่งชาวไทยน่าจะอาศัยอยู่ในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำตราดที่เป็นตัวเมืองตราด และเป็นที่ตั้งของวัดเก่าแก่หลายแห่งด้วยกัน เช่น วัดบุปผาราม (วัดปลายคลอง) ที่สร้างมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2191 ทั้งนี้เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชาวไทยซึ่งนิยมตั้งชุมชนอยู่โดยรอบบริเวณวัด ส่วนบริเวณที่มีอาณาเขตติดต่อกับเขมรคือดินแดนทางฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำตราดซึ่งจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวชอง เนื่องจากอยู่ใกล้กับเทือกเขาบรรทัดเหมาะแก่การประกอบอาชีพของชาวชองมากกว่า อย่างไรก็ตามมีความเชื่อว่าการตั้งถิ่นฐานของต้นตระกูลชาวไทยในตรานั้นไม่ได้อยู่ในพื้นที่นี้แต่ดั้งเดิมมา แต่มีถิ่นฐานและวงศ์ตระกูลอยู่ทางบ้านลาดพลี (ราชบุรี) ชาวบ้านลาดพลีนี้ได้พากันอพยพหนีกองทัพพม่ามาหลายร้อยครัวในราวปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นสมัยกรุงธนบุรี⁶⁴

⁶²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 115.

⁶³เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

⁶⁴พระบริหารเทพธานี, พงศาวดารชาติไทยสมัยอยุธยา ภาคแรก (พระนคร: บพิธ, 2514), หน้า 36.

2.4.2 ชาวจีน

ชาวจีนแต่เดิมเดินทางมากับเรือสำเภาเพื่อค้าขายหรือแวะจอดพักตามเมืองท่าชายฝั่งทะเล ต่อมาได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากเห็นทำเลและช่องทางในการทำมาหากิน จากเอกสารของครอว์เฟิร์ดระบุว่าจันทบุรีเป็นเมืองที่มีคนจีนอยู่หนาแน่น⁶⁵ บริเวณที่ชาวจีนเข้ามาตั้งชุมชนในระยะแรกคือตำบลบางกะจะ ส่วนบริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุดคือบริเวณริมแม่น้ำจันทบุรี จากข้อความในนิราศรายทางของหลวงบรูษประชาภิรมย์ที่กล่าวว่า...."พร้อมสะพรังตำบลฉนวนปนแจ็ก..." แสดงให้เห็นว่ามีชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากในเมืองจันทบุรี ซึ่งสอดคล้องกันกับบันทึกของ อองรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) ชาวฝรั่งเศสที่เดินเข้ามาในสยาม ใน พ.ศ.2402 และได้บรรยายถึงจันทบุรีว่า มีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนและญวนอพยพเป็นส่วนใหญ่⁶⁶

สมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามามากที่สุดคือกลุ่มของชาวจีนแต้จิ๋ว โดยอพยพมาจากทางตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลกวางตั้งด้วยเรือสำเภาหัวแดงจากท่าเรือจางหลิน เข้ามาตั้งถิ่นฐานยังทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย ได้แก่ บริเวณเมืองต่างๆ ในอ่าวสยามฝั่งตะวันออก เช่น จันทบุรี ตราด บางปลาสร้อย (ชลบุรี) แปรังวู้ (ฉะเชิงเทรา) เนื่องจากจันทบุรีเป็นศูนย์กลางของอ่าวสยามที่เรือสำเภาหัวแดงจากท่าเรือจางหลินจะมาแวะส่งคนขึ้นฝั่ง⁶⁷ ช่วงที่มีการอพยพเข้ามาในดินแดนสยามและชายฝั่งทะเลตะวันออก คือสมัยพระเจ้ากรุงศรีพระเจ้าหย่งเจิ้ง และพระเจ้าเจียนหลง ของราชวงศ์ชิง (พ.ศ.2205-2338) เนื่องจากการเกิดภัยธรรมชาติหลายครั้งในเขตอำเภอต่างๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้ผู้คนไม่สามารถประกอบอาชีพได้ จึงต้องอพยพมายังดินแดนใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า ชาวจีนอพยพเหล่านี้มักเลือกตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เป็นที่ราบริมน้ำหรือตามชายฝั่งทะเล รวมถึงในตัวเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับความชำนาญของชาวจีน

⁶⁵ กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 97.

⁶⁶ Mouhot, Henri, *Travels in Siam, Cambodia, and Laos, 1858-1860* (Singapore: Oxford University Press, 1989), p. 73.

⁶⁷ กรมศิลปากร, *รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532), หน้า 275. และดูเพิ่มเติมใน สุภางศ์ จันทวานิช และคณะ, บรรณาธิการ, *ชาวจีนแต้จิ๋วในประเทศไทย และภูมิลำเนาเดิมที่เขาคัน : สมัยที่ 1 ท่าเรือจางหลิน* (พ.ศ.2310-2393) (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 1.

นอกจากบทบาททางการค้าแล้ว บทบาทของชาวจีนในจันทบุรียังได้ปรากฏเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินทำสงครามกู้เอกราชเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 จากการที่ชาวจีนมีส่วนร่วมในการฝึกกำลังช่วยสมเด็จพระเจ้าตากสินตีฝ่าวงล้อมพม่าไปยังหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกได้ (ซึ่งจีนในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นส่วนใหญ่จะเป็นจีนฮกเกี้ยน)⁶⁸ หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์แล้ว ชาวจีนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนแต่จิวที่ถูกขนานนามว่าเป็น "จีนหลง" จากการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีเชื้อสายจีน (แต่จิว)⁶⁹ สถานการณ์ทางการเมืองต่างๆ เหล่านี้ได้มีส่วนดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาอย่างสละสลวยมากขึ้น โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานแถบอ่าวไทยฝั่งตะวันออก บริเวณจันทบุรี ตราด บางปลาสร้อย แปะดริ้ว

ลักษณะสำคัญของการตั้งชุมชนชาวจีนในจันทบุรีสมัยกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ การตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนริมฝั่งแม่น้ำที่ไม่ไกลจากทะเลนัก จากการที่แม่น้ำจันทบุรีซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านกลางเมืองทำให้เกิดการตั้งชุมชนการค้าเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น บริเวณบ้านหัววัง ตำบลพุงทะเลาย ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี ต่อมาได้ขยายจากฝั่งตะวันออกมายังฝั่งตะวันตกในบริเวณบ้านลุ่มราวสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2133-2148) เนื่องจากบริเวณเดิมเป็นที่น้ำท่วมขังได้ และบริเวณบ้านลุ่มมีลักษณะเป็นที่ราบสูงชันเหมาะแก่การอยู่อาศัยและป้องกันเมือง⁷⁰ นอกจากนี้ยังมีการตั้งชุมชนชาวจีนลึกลงไปจากชายฝั่งทะเล ชุมชนชาวจีนกลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนลึกลงไปจากชายฝั่งจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ปลูกพริกไทย ยาสูบ อ้อย ผลไม้ชนิดต่างๆ ซึ่งแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญจะอยู่บริเวณเชิงเขา เช่น ที่บ้านบางกะจะเป็นแหล่งปลูกพริกไทยที่สำคัญ เป็นต้น จากการสำรวจของมัลลอค (D.E. Malloch) ใน พ.ศ. 2392 กล่าวว่าในจันทบุรีมีชาวจีนอาศัยอยู่ประมาณ 7,900 คน ส่วนที่ทุ่งใหญ่ (ตราด) มีชาวจีนอาศัยอยู่ราว 2,300 คน⁷¹

⁶⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 66.

⁶⁹ จันทบุรี รัตนิน, คุณาวากกลางสมุทร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวิทย์หวังหลี (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้ง, 2537), หน้า 5.

⁷⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 67.

⁷¹ D.E. Malloch, Siam: Some General Remarks of Its Productions (Culcutta: Mission Press, 1852), p.71.

ชุมชนชาวจีนในจันทบุรีขยายตัวอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์กับประเทศต่างๆ ในระหว่างปี พ.ศ. 2398-2440⁷² ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ไทยต้องการแรงงานในด้านต่างๆ อย่างมากมาย จึงเปิดโอกาสให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาในประเทศไทยจำนวนมาก โดยมีกรให้สิทธิเสรีภาพต่างๆ เป็น “แรงจูงใจ” โดยชาวจีนไม่ต้องตกอยู่ในฐานะไพร่สมหรือทาส มีความอิสระในการประกอบอาชีพ ทั้งทางด้านการค้าและการเป็นแรงงานในการผลิต ซึ่งสร้างรายได้มากกว่าการทำนาในประเทศของตนมาก⁷³ นโยบายเกี่ยวกับชาวจีนในสมัยนี้มีการตั้งบรรดาศักดิ์ให้แก่ชาวจีนเพื่อให้เป็นหัวหน้าในการควบคุมชาวจีนด้วยกัน ในจันทบุรีนั้น มีตำแหน่งปลัดจีนเพิ่มขึ้นมาในปี พ.ศ. 2404 โดยเลื่อนตำแหน่งให้ขุนโกศภักดีนายกองส่วยรงเมืองจันทบุรีขึ้น เป็นพระบูรพทิศย์จีนพิจารณ์ ศักดินา 1000 และได้แต่งตั้งหลวงอภัยสมบัติ เป็นหลวงปราณีจีนประชา เป็นปลัดจีนเมืองตราด เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข⁷⁴

จากการที่กลุ่มชาวจีนมีจำนวนมากขึ้นโดยเฉพาะตามแถบหัวเมืองชายฝั่งทะเล ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันจัดตั้งสมาคมลับเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ปกป้องและแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กลุ่มของตน และมีการกระทำที่ฝ่าฝืนกฎหมาย เรียกว่า “ตัวเฮี้ย” ที่แปลว่าพี่ใหญ่ ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 สมาคมลับชาวจีนนี้เรียกว่า “อั้งยี่” และเมื่อเกิดอั้งยี่ขึ้นหลายกลุ่มก็เกิดการทะเลาะวิวาทกัน ทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความเดือดร้อนไม่เป็นอันประกอบอาชีพ รัฐต้องใช้กำลังในการปราบปราม นอกจากการเกิดเหตุทะเลาะวิวาทกันเองแล้ว กลุ่มอั้งยี่บางกลุ่มยังได้ประกอบกิจการที่ผิดกฎหมายด้วย เช่น ในปี พ.ศ. 2400 กลุ่มอั้งยี่ในจันทบุรี ตราด กำปอด กะพงไสม ตั้งตัวเป็นโจรสลัดปล้นสินค้าชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยใช้วิธีการยึดเรือไว้แล้วให้ลูกเรือในเรือที่ถูกปล้นลงเรือเล็กกลับมาขึ้นบกเพื่อแจ้งค่าไถ่เรือให้พ่อค้าเจ้าของเรื่อนำเงินไปไถ่คืน⁷⁵ ซึ่งสร้างความเดือดร้อนและหวาดกลัวแก่พ่อค้าที่ดำเนินการค้าในแถบนี้เป็นอย่างมาก กลุ่มชาวจีน

⁷² ทรงศรี อัจจอรุณ, “การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2502), หน้า 57.

⁷³ ทวี วีระวงศ์เสรี, “สถานภาพทางกฎหมายของชาวจีนในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 16.

⁷⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, **ชุมนุมเรื่องจันทบุรี**, หน้า 223.

⁷⁵ สห.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 **เรื่องบอกเมืองจันทบุรีเรื่องเรือจีนกักถูกปล้นที่หน้าเมืองจันทบุรี**, จ.ศ. 1119 (พ.ศ. 2400).

ในจันทบุรีมีการรวมตัวขึ้นเป็นอั้งยี่หลายกลุ่มด้วยกัน และเกิดการทะเลาะวิวาทหลายครั้ง เช่น ในวันพุธ เดือน 9 แรม 8 ค่ำ ปีวอก พ.ศ.2367 เกิดเหตุวิวาทกันของพวกจีนแต่จิวและฮกเกี้ยนครั้งใหญ่ ในงานทิ้งกระจาดประจำปี ที่บ้านหนองปรือ ในระหว่างการขมจิว ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐมาระงับเหตุไว้ได้ ต่อมาพวกจีนแต่จิวซึ่งมีเงินช่วงหลงจู้โรงทำน้ำมันถั่วที่หัววงระกำ ริมบ้านบางกะจะ เป็นหัวหน้า คบคิดกับจีนเการวบรวมสมัครพรรคพวกจำนวน 700-800 คน มาล้อมบ้านพระยาสุนทรเศรษฐีซึ่งเป็นหัวหน้าอั้งยี่กลุ่มฮกเกี้ยน พระยาจันทบุรี (พร้อม ณ นคร) ได้ส่งพระยาศรีสุนทร (น้อย) บุตรพระยานายกองช่วยมาดและนายยี่สุนยกกระบัตรออกไประงับเหตุ กลุ่มจีนช่วงสู้ไม่ได้ เสียชีวิตไปเป็นจำนวนมากมีบางส่วนเท่านั้นที่หนีไปได้⁷⁶ ปัญหาอั้งยี่ในจันทบุรีนี้เป็นปัญหาที่ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองจันทบุรีก็ได้เกิดการวิวาทและก่อความเดือดร้อนขึ้นอีกครั้งจนทางการไทยต้องขอความร่วมมือกับฝรั่งเศสในการปราบปราม

จากนโยบายควบคุมคนจีนของรัฐไทยที่เปิดโอกาสในการสร้างฐานะให้กับกลุ่มชาวจีนอพยพ ไม่ว่าจะเป็นข้อยกเว้นในการเกณฑ์แรงงานตามระบบไพร่ โดยจ่ายเงินทดแทนหรือเงิน “ผูกปี” ในอัตราที่ค่อนข้างต่ำ โดยจ่ายภาษีเป็นรายหัวหัวละ 4 บาท 50 สตางค์ ทุกๆ 3 ปี เท่านั้น ส่วนไพร่ไทยกลับต้องจ่าย 50 บาทต่อปี⁷⁷ ชาวจีนจึงสามารถประกอบอาชีพค้าขายได้อย่างอิสระ และมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกันก็มีโอกาสสะสมทุนทรัพย์ มีการประกอบการจัดเก็บภาษีอากร⁷⁸ สำหรับภาคเกษตรกรรมนั้นชาวจีนในจันทบุรีนั้นมีบทบาทอย่างยิ่งในเรื่องของการเพาะปลูกพริกไทย อ้อย ยาสูบ การค้าของป่า และการต่อเรือสำเภา เป็นต้น จากความสำคัญทั้งในฐานะกลุ่มคนที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจ และเป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม แม้รัฐจะเปิดโอกาสในการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพแก่ชาวจีน แต่ก็ให้ความสำคัญกับนโยบายควบคุมชาวจีนไปด้วย เพราะในบางช่วงเวลาทีนโยบายควบคุมชาวจีนไม่มีประสิทธิภาพพอ ชาวจีนบางกลุ่มก็จะพยายามหาผลประโยชน์ให้กลุ่มของตน และหรือก่อความวุ่นวายเป็นปัญหาต่อสังคม เช่นการเกิดอั้งยี่ดังที่กล่าวมาข้างต้น หรือในช่วงระยะเวลาที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองจันทบุรีและตราดได้เกิดปรากฏการณ์ที่ชาวจีนที่พากันเข้าสมัครเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเพื่อให้

⁷⁶เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 5-6.

⁷⁷เต็ง สุย แจ็ง, “บทบาทชาวจีนในประเทศไทย,” ใน สุภาวงศ์ จันทวานิช และคณะ, บรรณาธิการ, ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิภาคอื่นที่เฉาซัน: สมัยที่ 1 ท่าเรือจางหลิน พ.ศ.2310-2393, หน้า 45.

⁷⁸ปรารถนา ศรีวิศาลศักดิ์, “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของจันทบุรีก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2,” หน้า 6.

ได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางการค้า การหลีกเลี่ยงภาษี และผลประโยชน์ทางการศาล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อสังคมจีนทุรีและตราด นโยบายควบคุมชาวจีนนั้นได้ปรากฏชัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นนโยบายที่พยายามจะกลืนชาวจีนให้เป็นไทยด้วยวิธีการต่างๆ

สำหรับจำนวนชาวจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีการรวบรวมจำนวนชาวจีนในมณฑลต่างๆ 8 มณฑล รวมทั้งชาวจีนในกรุงเทพฯ และเงินค่าราชการที่ทางการเก็บได้ ใน ร.ศ. 122 (พ.ศ.2446), 125 (พ.ศ. 2449), 128 (พ.ศ. 2452) โดยมีตัวเลขที่แสดงถึงจำนวนชาวจีนในจีนทุรีดังนี้

ตารางที่ 2.1 จำนวนชาวจีนและเงินค่าแรงที่ทางการเก็บได้ในจีนทุรี

ร.ศ.122, 125, 128

ร.ศ. 122 (พ.ศ.2446)		ร.ศ. 125(พ.ศ. 2449)		ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)	
จำนวนคน	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนคน	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนคน	จำนวนเงิน (บาท)
2,207	9,783	821	3,596	5,590	22,350

ที่มา: สจข. ร.5 ม.28.2/43 เรื่องบัญญัติสำมะโนพลเรือน จดหมายกราบบังคมทูลของเจ้าพระยายมราช ที่ 625/11091, 8 มีนาคม ร.ศ. 128.

จากตารางจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ. 2449 มีจำนวนชาวจีนที่เสียเงินค่าราชการในเมืองจีนทุรีเพียง 821 คน ทั้งนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากช่วงเวลาดังกล่าวชาวจีนได้เข้าเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเป็นจำนวนมากจึงไม่ต้องเสียเงินค่าราชการให้กับรัฐบาล ซึ่งปัญหาการเข้าเป็นคนในบังคับนี้จะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3

2.4.3 ชาวยุวน

ชาวยุวนอพยพเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทมากต่อระบบเศรษฐกิจโดยเฉพาะจีนทุรี จากการศึกษาของบาเรนด์ แจน เทอริวัล (Barend Jan Terwiel) เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองจีนทุรีจากหลักฐานชั้นต้นของคณะบาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศส กล่าวไว้ว่าจีนทุรีมีความ

สำคัญในฐานะเมืองลี้ภัยทางศาสนาของชาวจีนในเวียดนามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา⁷⁹ ซึ่งหากพิจารณาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ก็จะเห็นว่าจันทบุรีและเวียดนามมีอาณาเขตที่ใกล้เคียงกัน สามารถเดินทางติดต่อถึงกันได้โดยทางเรือ จึงมีชาวนวนเข้ารีตเป็นจำนวนมากที่มาตั้งถิ่นฐานในจันทบุรีตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา ซึ่งสาเหตุของการอพยพเข้ามาของชาวนวนที่สำคัญแบ่งเป็น 2 ประการ คือ เพื่อลี้ภัยทางการเมืองและการถูกกดขี่ทางศาสนาในญวน และอีกประการคือการถูกกวาดต้อนพวกญวนมาในฐานะเชลยสงคราม

ญวนพวกแรกที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคือญวนที่อพยพลี้ภัยทางการเมืองมาจากบองเซียงซุน พระอนุชาของกษัตริย์เมืองเว้ เมื่อครั้งเกิดกบฏไตเจิน ช่วงประมาณ พ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้พระราชที่ดินให้อาศัยอยู่ที่นอกฝั่งพระนครตะวันออกเรียกว่า “บ้านญวนพาทูร์ต”⁸⁰ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ องเชียงสือ ราชันต์ดาของเจ้าเมืองเว้ ได้หนีกบฏไปอยู่เมืองไซ่ง่อน แต่ต่อมาเมื่อสู้กบฏไม่ได้ จึงได้หนีมาอยู่ที่เกาะกระบือในเขมร ต่อมาได้เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2326 และได้พระราชทานที่ให้ญวนพวกองเชียงสือ ตั้งบ้านเรือนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ตำบลคอกกระบือ พวกญวนที่นับถือองเชียงสือได้พากันอพยพครอบครัวมาอยู่กันเป็นจำนวนมาก⁸¹ องเชียงสือได้คุมพวกญวนไปตามเสด็จในการทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง และได้รับพระราชทานกองทัพไปตีเมืองไซ่ง่อนครั้งหนึ่ง ต่อมาองเชียงสือได้ลอบหนีกลับไปเมืองญวนเพื่อตีเอาเมืองไซ่ง่อนคืน เมื่อองเชียงสือหนีจากกรุงเทพฯ มาโดยเรือใบได้แวะพักที่เกาะกูด อำเภอเกาะช้าง (ปัจจุบันคือ กิ่งอำเภอเกาะช้าง) พกติดกรรมกรหลบหนีขององค์เชียงสือ ครั้งนี้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงขัดเคืองมาก จึงโปรดให้ญวนพวกองเชียงสือย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บางโพ และได้สืบเชื้อสายมาถึงปัจจุบัน⁸²

⁷⁹B.J. Terwiel, "Toward a History of Chantaburi, 1770-1860: the French Sources," (Paper presented at the International Conference on Thai Studies, Bangkok, Chulalongkorn University, 22-24 August 1984), p. 3-6.

⁸⁰ผู้สื ลิ้มพะสุด, "ปัญหาเกี่ยวกับชาวนวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 25.

⁸¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

⁸²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานพระญวน," **บรรพชาอุปสมบทวิธีฝ่ายอนันนิกาย** (พระนคร: โรงพิมพ์สหวิทยาพณิชย์, 2502), หน้า 6.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงประมาณ พ.ศ.2377 พระเจ้าแผ่นดินญวนพระนามมินห์มาง ซึ่งมีความยึดมั่นและศรัทธาในลัทธิขงจื้อ ได้ประกาศห้ามมิให้ชาวญวนถือศาสนาคริสต์ และจับพวกญวนที่เข้ารีตมาทำโทษด้วยการประหารชีวิต จึงมีพวกญวนเข้ารีตอพยพหนีภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในไทย โดยมาอยู่ที่เมืองจันทบุรีเป็นส่วนใหญ่ มีบางส่วนอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ และได้รับพระราชทานที่ดินอยู่ให้ที่สามเสน⁸³

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) ได้มีพวกญวนลี้ภัยทางการเมืองและศาสนาเข้ามาอาศัยอยู่ไทยจำนวนมาก และนับเป็นครั้งแรกที่ไทยมีความเอาใจใส่ในเรื่องการลี้ภัยของชาวญวน โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการว่าทรงยินดีรับญวนไว้ในไทย⁸⁴

ใน พ.ศ.2419 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจันทบุรีโดยเรืออรรคราชวรเดช ได้ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรีมีบ้านญวนเรียงไปตามริมฝั่งแม่น้ำจำนวน 100 กว่าหลังคาเรือน หน้าบ้านปักธงญวนทุกบ้าน ผู้หญิง ผู้ชาย และเด็กแต่งตัวญวนมายืนดูหลายร้อยคน หมดบ้านญวนถึงสะพาน ด้านขวามือมีศาลเจ้า 1 หลัง ถัดไปเป็นวัดคาทอลิก ตัวโบสถ์วัดยาวใหญ่ หลังคามุงด้วยกระเบื้องเกิดหันหน้าลงแม่น้ำ โบสถ์อยู่ในระหว่างการก่อสร้างด้วยอิฐ มีไม้ผูกเป็นไม้กางเขนขนาดใหญ่ ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จผ่านวัดคาทอลิก ทางวัดจะบรรเลงเพลงมโหรี และจุดพลุ 6 นัด รับเสด็จ⁸⁵

จากความในพระราชนิพนธ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าชาวญวนมีลักษณะเฉพาะที่สังเกตเห็นได้จากเครื่องแต่งกาย ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า “แต่งตัวญวน” ซึ่งความแตกต่างในเรื่องเครื่องแต่งกายนี้ทำให้สามารถแยกกลุ่มชาวญวนออกจากกลุ่มชาวไทยและจีนได้ จากการ

⁸³ ผุสดี ลิ้มพะสุต, “ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2453),” หน้า 30-32.

⁸⁴ สจจ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, “ศุภอักษรถึงเมืองหลวงพระบาง,” สมุดไทยคำเลขที่ 43, จ.ศ. 1120 (พ.ศ. 2401).

⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 126.

สัมภาษณ์ มีคาแอลชวลิต อานาภรณ์ ชาวญวนในเมืองจันทบุรีได้อธิบายถึงการแต่งตัวแบบญวนว่า⁸⁶

การแต่งตัวแบบญวนนั้น ชายจะสวมกางเกงแพรชาทวีย (บั้งลิ้น) สีดำ สวมเสื้อคอตั้งชิด (คล้ายกับเสื้อคอจีนหรือคอพระราชทาน) ติดกระดุมเสื้อเฉียง จากคอลงมาใต้รักแร้ ตัวเสื้อยาวคลุมเข่า ชายเสื้อข้างซ้ายและขวาผ่าข้างจนถึง เอว นิยมสวมเสื้อสีเข้ม เช่น ดำ น้ำตาล และใช้ผ้าโพกศีรษะ สีเดียวกับเสื้อ สวม รองเท้าสานรัดสัน เครื่องแต่งของชาย เรียกว่า "คังดิงฮ้าวแท" จะสวมในโอกาส พิเศษ เวลาอยู่บ้านจะสวมเสื้อยืดคอกกลมสีขาว นุ่งกางเกงแพรชาทวียสีดำ ส่วน หญิงชาวญวนจะนุ่งกางเกงชาทวียสีขาว ตัดเย็บด้วยผ้าแพร สวมเสื้อคล้ายเสื้อ ของชายแต่ตีเกล็ดให้โค้งเข้าบริเวณเอวใช้สีสดใส เวลาออกนอกบ้านจะสวม หมวกทรงกรวย เรียกว่า หมวกญวน (หมวกกล้า) หรือ ใช้ผ้าแพรสีอ่อนโพกศีรษะ จะแต่งกายชุดนี้ในโอกาสพิเศษ เรียกว่า "ฮ้าวหญ่าย" เวลาปกตินุ่งกางเกงชาทวีย สีเข้ม สวมเสื้อคอกกลมผ่าหน้าติดกระดุม แขนยาวในตัว เรียกว่า "ฮ้าวปาบา"

การแต่งกายที่มีลักษณะเฉพาะดังกล่าวทำให้กลุ่มชาวญวนในฝั่งจันทน์มิตซึ่งเป็น ชาวญวนที่นับถือศาสนาคริสต์ มีลักษณะและเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้ เมื่อพูดถึงชาวคริสต์ในจันทบุรี มักจะหมายถึงการกล่าวถึงกลุ่มชาวญวน ทั้งที่ความจริงแล้วก็มีชาว จีนและชาวไทยที่นับถือศาสนาคริสต์ แต่เนื่องจากกลุ่มชาวญวนคริสต์มีจำนวนเยอะกว่าและมี ลักษณะเครื่องแต่งกายของตนเอง ทำให้กลายเป็นที่มาของความเข้าใจว่าชาวญวนในเมืองจันทบุรี นั้นหมายถึงชาวคริสต์

การตั้งถิ่นฐานของชาวญวนที่ตราดนั้น ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนอย่างเมืองจันทบุรีที่มี ชาวญวนเป็นจำนวนมาก แต่ก็มีหลักฐานที่ปรากฏเป็นชื่อสถานที่ที่เกี่ยวกับญวนสองแห่งคือ เขาญวนแห่งหนึ่งและอ่าวญวนอีกแห่งหนึ่ง ที่เขาญวนนั้นได้ เคยมีญวนอพยพมาพักอยู่ที่เชิงเขา วัดเขาญวน (วัดศรีวิหาร) ตำบลขำราก หลายสิบครัวเรือน เขานี้เดิมชื่ออย่างไรไม่ปรากฏชัดเจน แต่เมื่อชาวญวนมาตั้งบ้านเรือนแล้วจึงเรียกกันว่าเขาญวน ส่วนที่ตำบลอ่าวญวนนั้นสันนิษฐานว่า

⁸⁶ สัมภาษณ์ มีคาแอล ชวลิต อานาภรณ์, อาจารย์โรงเรียนบ้านใหญ่ไทรทอง สระแก้ว, 1 เมษายน 2551.

เมื่อไทยยกกองทัพไปทำสงครามกับญวนมีชัยชนะมาแล้ว ได้กวาดต้อนพลเมืองชาติญวนเข้ามา แล้วเรือที่บรรทุกมาคงจอดทอดสมอ จึงเรียกกันว่าอ่าวญวน⁸⁷ ส่วนญวนในตำบลบางพระได้ถูกกวาดต้อนมาในคราวที่ไทยชนะสงครามกับญวน ที่มีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพและได้กวาดต้อนพลเมืองเข้ามาซึ่งรวมถึงชาวญวนด้วย ซึ่งชาวญวนที่ถูกกวาดต้อนมาในครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวญวนที่นับถือศาสนาพุทธมากกว่าศาสนาคริสต์ และมีเชื้อสายญวนกำปอด⁸⁸

ในเมืองจันทบุรีและเมืองตราดยังมีตระกูลที่ชื่อสกุลว่า “อานาม” ซึ่งหมายถึงตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจากชาวญวน มี 5 นามสกุลด้วยกันคือ อาณาภรณ์ อานามนารถ อานามวงศ์ อานามพงศ์ และอานามวัฒน์ ตระกูลชาวญวนเหล่านี้มีทั้งที่เป็นชาวญวนคริสต์และญวนพุทธ เช่น ตระกูลอาณาภรณ์ เป็นตระกูลญวนคาทอลิกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณจันทน์มิต ส่วนตระกูลอานามพงศ์ เป็นชาวญวนพุทธ เป็นตระกูลที่สำคัญในการประกอบการค้า โดยเฉพาะที่จังหวัดตราด เขตอำเภอเขาสมิง⁸⁹ นอกจากนี้ที่เกาะกูดยังปรากฏชื่อน้ำตกเจ้าอนันท์ก๊กซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคนเชื้อสายญวนที่เกาะกูด

ส่วนญวนที่ตั้งรกรากอยู่บนหมู่เกาะต่างๆ ของตราด พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ได้นิพนธ์ไว้ในหนังสือที่ระลึกงานศพนายวรวิจิตรบรรหาร ว่าในช่วงที่ฝรั่งเศสยึดครองอินโดจีนและต้องการเกาะกระดาดของไทย จึงได้ส่งคนญวนที่เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์มาอยู่ที่เกาะกระดาดเพื่อหาข้ออ้างในการยึดครอง ซึ่งในสมัยนั้น มีชาวบ้านคนไทยและคนญวนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงออกโฉนดที่ดินให้พื้นที่เกาะกระดาดโดยขอซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ชาวญวนที่ไปอยู่นั้นจึงจะขายออกไปอยู่ที่ส่วนอื่นๆ⁹⁰ การที่มีชาวญวนอพยพเข้ามาอยู่ในจันทบุรีและตราดมากมายนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการที่ศูนย์กลางทางกรุงเทพฯ มิได้กีดกันหรือกระทำการรุนแรงกับพวกญวนอพยพ ซ้ำยังให้รับไว้ในพระราชอาณาเขต และยกเว้นหรือลดเงินค่าส่งอีกด้วย ดังความในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “...พวก

⁸⁷ ปัจจุบันคือตำบลอ่าวใหญ่ แต่ยังมีชื่อเรียกกันที่บ้านแหลมญวน

⁸⁸ พระบริหารเทพธานี, *ประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 37.

⁸⁹ สัมภาษณ์ สามารถ อานามพงศ์, ประธานบริษัทอานามพงศ์อิฐบลอก จังหวัดตราด, 17 มีนาคม 2550, และสัมภาษณ์ มีคาแอลชวลิต อาณาภรณ์, อาจารย์โรงเรียนบ้านใหญ่ไทยทอง, 1 เมษายน 2550.

⁹⁰ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, รายงานการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเรื่อง “ตามรอยเสด็จฯ เกาะช้าง จังหวัดตราด”, หน้า 123.

ญวนนั้นเห็นว่าเขาหนีความร้อนของฝรั่งเศสเข้ามาพึ่งเย็น ควรจะเกลี้ยกล่อมเอาใจไว้ ยังไม่ควรจะเก็บเงิน ต่อเมื่อควรเก็บเมื่อใด จะมีคำสั่งต่อไปภายหลัง”⁹¹

สำหรับชาวญวนที่อพยพเข้ามานั้นมีทั้งพวกญวนเข้ารีตและญวนที่นับถือพุทธศาสนาอนันตนิกายซึ่งปรากฏหลักฐานของญวนทั้งสองกลุ่มดังนี้

2.4.3.1 ชาวญวนคริสต์

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าญวนเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในเมืองจันทบุรี ซึ่งญวนที่อพยพมานั้นมีทั้งญวนเข้ารีตและญวนพุทธ การติดต่อระหว่างทางวัดกับมิสซังที่ปารีส ฝรั่งเศส ทั้งในรูปของจดหมาย หรือรายงานกิจการนั้นถือเป็นหลักฐานสำคัญชุดหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนชาวญวน โดยเฉพาะในจันทบุรีเนื่องจากรวมทั้งการให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นไปและกิจการวัด⁹² การแต่งตั้งบาทหลวงมาดำรงตำแหน่ง ความเป็นอยู่และผู้คนในจังหวัดจันทบุรี เรื่องเกี่ยวกับชาวญวนที่อพยพเข้ามาในจันทบุรีและมาเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ เหล่านี้เองที่น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้ฝรั่งเศสให้ความสนใจที่จะเข้ามายึดครองจันทบุรี เพราะเนื่องจากมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจันทบุรีมาอย่างต่อเนื่องทั้งในเรื่องยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ นอกจากนี้ในเรื่องของศาสนาก็น่าจะเป็นตัวเชื่อมโยงสำคัญเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาตั้งกองทหารก็จะได้ความสะดวกในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเนื่องจากจันทบุรีเป็นศูนย์รวมคาทอลิกทั้งชาวไทย ชาวจีน และชาวญวน จำนวนมาก ซึ่งฝรั่งเศสคงจะตระหนักว่าคนในศาสนาเดียวกัน ย่อมที่จะช่วยให้ควบคุมดูแลง่ายกว่าดินแดนที่ผู้คนเป็นชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธทั้งหมด เนื่องจากกองทหารฝรั่งเศสที่ส่งมานั้นส่วนใหญ่เป็นทหารญวนจากไซ่ง่อน

⁹¹ สจข. ร.5 ม.2.21 ก/ 31 ที่ 1314 พระยาราชวรวงนุฎลปลัดมหาดไทย พุทธศักราช 2371, 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115.

⁹² เอกสารดังกล่าวปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่ห้องเอกสาร อัครสังฆมณฑล บางรัก กรุงเทพฯ โดยเอกสารรายงานที่ส่งถึงพระสังฆราชจากอาสนวิหารพระนางมาเรียปฏิสนธินิรมล จันทบุรี จะเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ภาษาวัดและบางส่วนเป็นภาษาไทย เป็นจดหมายในสมัยของพระสังฆราชมง หลุยส์ เวย์ และพระสังฆราชเรอเน มารี โยเซฟ แปร์รอส ตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1890-1893 และ 1910-1968.

การเข้ามาตั้งมั่นของศาสนาคริสต์ที่จันทบุรีเริ่มขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยมี บาทหลวงเฮิท (Heutte) ซึ่งเดินทางมาจันทบุรีใน พ.ศ. 2254 เป็นผู้ดูแลชาวญวนเข้ารีตซึ่งใน ขณะนั้นมีจำนวนประมาณ 100 คนเศษ โดยได้สร้างโบสถ์หลังแรก เป็นโบสถ์ไม้เล็กๆ อยู่ใกล้กับ วัดโบสถ์เพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน แต่ต่อมาเมื่อบาทหลวงเฮิทต้องเดินทางต่อไปยังโคชินไชน่า ในช่วง พ.ศ. 2275 -2294 โบสถ์คริสต์ที่สร้างไว้จึงถูกรื้อทิ้งไป เนื่องจากทางการสงสัยว่าพวกญวน เข้ารีตที่จันทบุรีเป็นโจรสลัด จึงส่งญวนเข้ารีตจากจันทบุรีมารวมกันอยู่ที่อยุธยา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2295 บาทหลวงเดอ กัวนา (De Cauna) ได้เข้ามาตั้งชุมชนคริสต์ขึ้นใหม่อีกครั้ง และได้สร้าง โบสถ์หลังใหม่แทนหลังเดิมที่ถูกรื้อไป โดยชุมชนที่ตั้งขึ้นใหม่นี้มีพวกชาวจีนรวมอยู่ด้วย และมี บาทหลวงชาวจีนคือบาทหลวงจางเป็นผู้ดูแล (พ.ศ.2299-2343)⁹³ เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะ เริ่มต้นนั้นจันทบุรียังไม่ได้รับการสนับสนุนให้เผยแพร่ศาสนาคริสต์และตั้งชุมชนชาวคริสต์จาก สังฆมณฑลเท่าใดนัก จากการศึกษาบาทหลวงมาประจำที่จันทบุรีเป็นจำนวนน้อย และส่วนใหญ่แวะ เข้ามายังจันทบุรีเพื่อใช้เป็นเส้นทางผ่านไปยังโคชินไชน่าเท่านั้น หลักฐานที่บันทึกเรื่องการก่อตั้งและ ประวัติเกี่ยวกับวัดคาทอลิก จันทบุรี กล่าวถึงพัฒนาการของวัดคาทอลิก จันทบุรี ไว้ว่า

เมื่อไทยทำสงครามกับพม่าจนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ปี พ.ศ.2310 นั้น พม่าได้ทำลายบ้านเมือง วัดวาอาราม รวมทั้งสามเณรลัทธิพินาศย่อยยับ เหตุการณ์นี้บาทหลวงแกรแฮรว (Kerherve) อธิการสามเณรลัทธิที่กรุงศรีอยุธยา ได้พาเณร 30 คน อพยพหนีพม่ามาอยู่ที่จันทบุรี ซึ่งบาทหลวงจางเจ้าอาวาสวัด จันทบุรีก็ให้การต้อนรับช่วยเหลือเป็นอย่างดี ต่อมาประมาณ 6 เดือนบาทหลวง แกรแฮรวจึงทำการอพยพสามเณรจากวัดจันทบุรีไปตั้งที่เมืองฮาเตียน แต่ เนื่องจากต่อมาทางญวนก็เกิดวุ่นวายเพราะเกิดกบฏไต้เติน พ.ศ.2313-2328 ใน ที่สุดฝ่ายกบฏไต้เตินก็ยึดญวนได้รวมทั้งฮาเตียนได้ ทำให้บาทหลวงแกรแฮรวจึง ต้องย้ายสามเณรกลับมาที่จันทบุรี อีกครั้งในปี พ.ศ.2326

ต่อมาในสมัยของพระสังฆราชการ์โนลต์ (Garnauld) ได้แต่งตั้งบาทหลวง ฟรอรังส์ (Florens) มาเป็นเจ้าอาวาสวัดจันทบุรีใน พ.ศ.2334-2345⁹⁴ บาทหลวง ฟรอรังส์เป็นคนแรกที่เริ่มประกาศพระวรสารตามหมู่บ้านใกล้จันทบุรี และเป็นผู้

⁹³B.J. Terwiel "Towards a history of Chantaburi, 1700-1860: the French source," p.4

⁹⁴หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2354 บาทหลวงฟรอรังส์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆราชปกครองมิสซังในไทย

ตั้งกลุ่มคริสตชนที่บ้านแสง มีบาทหลวงญวนลูกวัดจันทบุรีคนแรกชื่อ มัทเทียโด (Mathias Do) มาช่วยงานอยู่ 5 ปี และได้รับการบวชพระสังฆราชกรโนลต์ที่ สามเนราลัย กรุงเทพฯ พ.ศ.2345 และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดจันทบุรี เป็นเวลาถึง 32 ปี⁹⁵

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวญวนคริสต์เพิ่มขึ้นอีก ในราว พ.ศ. 2367 เนื่องจากภารกิจกักตวงศาสนาในเวียดนาม เช่น บาทหลวงตาแบรด (Taberd) กับธรรมทูต และ สามเนราลัย 15 คน หนีการเบียดเบียนศาสนาจากจักรพรรดิมีนห์มาง มาอาศัยที่จันทบุรี นอกจากนี้ยังมีการกวาดต้อนชาวญวนและชาวเขมรในเส้นทางเดินทัพช่วงที่ไทยทำสงครามกับ ญวนมาไว้ที่จันทบุรีเสมอ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2376 กองทัพสยามได้ทำลายเมืองบันทายมาศและ เมืองโจดก และกวาดต้อนครัวญวนและครัวเขมรมาไว้ที่จันทบุรี⁹⁶ ในช่วงนี้พระสังฆราชพรอรั้ง ได้ส่งบาทหลวงเคลมั่งโซมาช่วยบาทหลวงมัทเทียโด บาทหลวงทั้งสองสร้างโบสถ์หลังที่ 3 ขึ้น โดย ย้ายข้ามมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งเป็นบริเวณที่วัดจันทบุรีตั้งอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากบริเวณเดิมมีการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนและชาวญวนเป็นชุมชนที่หนาแน่น ทำให้ขยาย พื้นที่ในการใช้สอยในสภาพหน้าอาจทำได้ไม่สะดวก การสร้างโบสถ์หลังที่ 3 นี้ เป็นการสร้าง ลักษณะชั่วคราว วัสดุที่ใช้เป็นไม้กระดานและไม้ไผ่ อย่งไรก็ดีในระยะนี้ชุมชนชาวญวนคริสต์ใน จันทบุรีเริ่มขยายตัวมากขึ้น โดยมีสัตบุรุษถึง 1,000 คน เพิ่มจากปี พ.ศ.2309 ซึ่งมีราว 200 คน เท่านั้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2381 เป็นต้นมาชุมชนคาทอลิก จันทบุรีเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว มี สัตบุรุษมากกว่า 1,000 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2397 บาทหลวงปาลเลกัวซ์ได้เดินทางมาตรวจเยี่ยม ชุมชนคริสต์ในจันทบุรี จึงสนับสนุนให้บาทหลวงรังแฟง (Ranfing) สร้างโบสถ์ขึ้นมาใหม่ พร้อมทั้ง ได้บอกบุญกับชาวคาทอลิกในไทย จนได้เงินจำนวนหนึ่งส่งมาให้ดำเนินการก่อสร้างโบสถ์ ซึ่งสร้าง แบบก่ออิฐถือปูนเป็นครั้งแรก การก่อสร้างโบสถ์เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2398 และได้รับความช่วยเหลือ จากสัตบุรุษเป็นอันมาก ได้มีการตระเตรียมอุปกรณ์วัสดุก่อสร้าง เช่น หิน อิฐ ปูน ส่วนบาทหลวง เจ้าอาวาสวัดนั้นได้สั่งซื้อเสา 16 ต้น ขนาดใหญ่ 1 ฟุต ยาว 8 เมตร เตรียมไว้เรียบร้อยแล้วแต่เกิด

⁹⁵อนุสรณ์สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล จันทบุรี, (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), หน้า 5-9.

⁹⁶ก.ศ.ร. กุหลาบ, อานามสยามยุทธ (พระนคร: แพร์พิทยา, 2514), หน้า 613.

เหตุการณ์ที่ทำให้การสร้างโบสถ์ต้องหยุดชะงักและมีปัญหาเกี่ยวกับทางการ คือสัตบุรุษได้ไปพบเห็นอิฐที่ทิ้งขว้างตามเจดีย์รกร้าง ก็ไปขนมาเพื่อสร้างโบสถ์ครั้งนี้ด้วย เมื่อท่านเจ้าเมืองทราบก็ให้ระงับและขนกลับไปคืนที่เดิม นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคเรื่องการตั้งเสา ซึ่งไม่มีผู้ชำนาญการจึงต้องใช้ช่างจากญวน⁹⁷

ในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2419 กล่าวถึงโบสถ์หลังใหม่ว่า "...ตรงหน้าโบสถ์คาทอลิกเห็นบาทหลวงนั่งอยู่ที่สะพานสามสี่คน มีมิหรีบรรเลงอยู่ที่นั่นด้วย ตัวโบสถ์นั้นยาวใหญ่ หลังคากระเบื้องเกล็ด หันหน้าลงแม่น้ำ แต่หน้าโบสถ์เราเห็นก่ออิฐใหม่ๆ ยังไม่แล้ว..."⁹⁸

จำนวนชาวญวนคริสต์ในจันทบุรีได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังใน พ.ศ. 2418 มีสัตบุรุษทั้งสิ้น 1,500 คน ครั้งถึง พ.ศ. 2443 สัตบุรุษเพิ่มเป็น 2,400 คน (ดูตารางที่ 2.2 ประกอบ) ดังนั้นเมื่อพระสังฆราชเวย์ได้ให้บาทหลวงเปรีกาลมาเป็นเจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ.2443 จึงต้องลงมือสร้างโบสถ์ใหม่ โดยได้มีการรื้อโบสถ์หลังที่ 4

เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2450 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรมณฑลจันทบุรี ได้เสด็จผ่านไปทางท่าเทียบเรือ (ท่าหลวง) ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "ที่หน้าโบสถ์วัดโรมันคาทอลิก ที่อยู่ริมน้ำทางเสด็จก็มีบาทหลวงฝรั่งเศสพานักเรียน⁹⁹ มาตั้งแถวอยู่ที่สะพานท่าน้ำ แสดงความเคารพ..."¹⁰⁰

⁹⁷ อนุสรณ์สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล จันทบุรี (ม.ป.ท., 2528), หน้า 9.

⁹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, หน้า 216.

⁹⁹ นักเรียนที่กล่าวถึงนี้น่าจะหมายถึงนักเรียนชาวญวนคริสต์ของโรงเรียนมารีอาลัย ที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2448 ในบริเวณใกล้กับโบสถ์คริสต์ โดยมีบาทหลวงเป็นผู้สอนทำการสอนอยู่ 2 ต่อมาในปี พ.ศ.2454 ได้จัดตั้งขึ้นใหม่ในรูปของโรงเรียนประชาบาลและใช้ชื่อเดิมคือโรงเรียนมารีอาลัย ในปี พ.ศ.2480 ได้รับอนุญาตจัดตั้งเป็น โรงเรียนราษฎร์ ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ ใช้ชื่อใหม่ว่า "โรงเรียนมารดาพิทักษ์" ดำเนินการสอนได้ 3 ปี ก็ต้องหยุดทำการสอนไป เป็นเวลา 5 ปี ทั้งนี้เนื่องจากกรณีพิพาทอินโดจีน

¹⁰⁰ อนุสรณ์สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล จันทบุรี, หน้า 5-9.

ตารางที่ 2.2

จำนวนประชากรของชุมชนชาวคริสต์ จันทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. 2254 – 2469

ปี (พ.ศ.)	จำนวน (คน)	จำนวนที่เพิ่มขึ้น (คน)
2254	130	-
2309	200	70
2343	1,000	800
2418	1,500	500
2443	2,400	900
2469	3,000	600

ที่มา : อนุสรณ์สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล จันทบุรี (ม.ป.ท., 2528).

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า ช่วงเวลาที่ชาวคริสต์ในจันทบุรีเพิ่มขึ้นสูงที่สุดคือช่วงระหว่าง พ.ศ. 2418-2443 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาเพียง 25 ปี แต่กลับมีชาวคริสต์เพิ่มขึ้นถึงประมาณ 900 คน ปราบธนา ศรีวิศาลศักดิ์ ได้วิเคราะห์ ถึงสาเหตุของการเพิ่มจำนวนประชากรชาวคริสต์ในจันทบุรีช่วงนี้ว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับการเข้ามาตั้งกองทหารฝรั่งเศสที่จันทบุรี โดยเปรียบเทียบตัวเลขจำนวนคนรับศีลล้างบาปในช่วง พ.ศ. 2443-2448 ในช่วงนี้ว่ามีมากกว่าช่วงอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากกองทหารฝรั่งเศสที่เข้ามานับถือศาสนาคริสต์และมีความสัมพันธ์อันดีกับบาทหลวงด้วย¹⁰¹

จากการขยายตัวและเพิ่มจำนวนของชาวญวนคริสต์ในจันทบุรีอย่างต่อเนื่องได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกลุ่มชาวญวนที่เป็นกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ที่สุดในจันทบุรี โดยเฉพาะฝั่งจันทนิมิตนั้นมีวัดคาทอลิกเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวญวนในภาคตะวันออกทั้งหมดก็ว่าได้ เนื่องจากวัดคาทอลิกที่สร้างขึ้นเป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย โดยเมื่อศึกษาจากรายงานการสร้างโบสถ์หลังที่ 5 ซึ่งเป็นหลังปัจจุบัน มีความยาวถึง 60 เมตร กว้าง 20 เมตร และได้มีการสั่งอุปกรรมในการตกแต่งโบสถ์อย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นนาฬิกาเรือนใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางถึง 4.70 เมตร สามารถมองเห็นได้ไกลราว 2 กิโลเมตร ระฆังวัด พระประธาน รูปปั้น

¹⁰¹ ปราบธนา ศรีวิศาลศักดิ์, "ความสำคัญทางเศรษฐกิจของจันทบุรีก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2," หน้า 50.

นักบุญ กระจกลี ซึ่งตัววัดนั้นสร้างเสร็จราวปี พ.ศ. 2450 แต่การประดับตกแต่งเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2457 วัสดุค่าใช้จ่ายในการสร้างวัดหลังที่ 5 ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2448 จนแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2457 เป็นเงินถึง 124,954 บาท โดยได้รับบริจาคจากบรรดาชาวคริสต์เป็นเงิน 99,959 บาท และวัดเป็นหนี้ อีก 24,995 บาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและความสำคัญที่วัดคาทอลิกมีต่อชุมชนชาวคริสต์ ในจันทบุรีอย่างยิ่ง¹⁰²

ภาพที่ 2.2 การประดับตกแต่งภายในโบสถ์วัดพระนางมารีอาปฏิสนธินิรมล จันทบุรี

ที่มา : ผู้เขียนถ่ายไว้เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2547

¹⁰²อนุสรณ์สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล จันทบุรี, หน้า 37.

ข้อสังเกตประการหนึ่ง ในเรื่องการประดับตกแต่งวัดที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของกลุ่มคนในท้องถิ่นคือ การตั้งรูปปั้นนักบุญนั้น สังเกตได้ว่าการตั้งรูปปั้นนักบุญทั้งชาวญวนและชาวจีนคือรูปปั้นนักบุญอันนา (ญวน) และนักบุญอาгим (จีน)¹⁰³ อันแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของศาสนาคริสต์มาสู่ชาวจีนในจันทบุรีด้วย ซึ่งในบันทึกของวัดพระนางมารีปฏิสนธิ-นิรมลได้กล่าวถึงบาทหลวงตองคว่าเป็นผู้ที่สามารถเทศนาชักชวนให้ชาวจีนเข้ามาเป็นคาทอลิกได้หลายคน ใน พ.ศ. 2411-2412

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวคริสต์กับมิชชันนารีจันทบุรี ใน พ.ศ. 2462 คือ จดหมายรายงานค่าใช้จ่ายของโบสถ์ และเงินเดือนที่จ่ายให้มิชชันนารีและบุคคลต่างๆ (ดูภาพประกอบ) ในรายงานดังกล่าวระบุว่าโบสถ์เป็นหนี้ต่อชาวคริสต์ในจันทบุรีเป็นเงิน 19,742 ตีกัล¹⁰⁴ (Tical) ทั้งนี้เนื่องจากนำเงินมาใช้ในการก่อสร้างและทำนุบำรุงกิจการของมิชชันนารี มีเจ้าหนี้ เช่น พ่อค้าเพชรพลอย ชาวจีน คริสต์ตังชาวญวน เป็นต้น¹⁰⁵ จากหลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าวัดคาทอลิกที่จันทบุรีนั้น มีความเจริญรุ่งเรือง และมีจำนวนผู้เข้ารับเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ต้องมีการก่อสร้างขยายอาณาเขตของวัด และมีชาวคริสต์ที่ให้การสนับสนุนด้านการเงินทั้งที่เป็นชาวญวนและชาวจีน จำนวนชาวญวนคริสต์ในจันทบุรีช่วงปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานว่ามีจำนวนประมาณ 7,460 คน¹⁰⁶

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

¹⁰⁴ เป็นหน่วยของเงินในขณะนั้น 1 Tical เท่ากับ 1 บาท

¹⁰⁵ ห้องเอกสาร โรงพิมพ์อัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ (วัดอัสสัมชัญ บางรัก), เอกสารแฟ้มที่ 3 ชุดที่ 4 เรื่องที่ 17 เรื่องจดหมายรายงานจากอาสนวิหารพระนางมารีปฏิสนธินิรมล จันทบุรี, 12 มกราคม 2462.

¹⁰⁶ ผุสดี ลิ้มพะสุต, "ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2453)," หน้า 282.

ARCHIVES
BIBLIOTHÈQUE DE LA

Monsieur,

Lors de mon dernier voyage à Bangkok, Votre Grandeur m'a interrogé sur la situation financière du poste de Chauchaban. J'ai renseigné de vive voix Votre Grandeur, mais vous m'avez demandé de faire le relevé des Comptes, et de vous le communiquer au plus tôt. Je m'empresse donc de répondre au désir de Votre Grandeur.

Je vous donnerai le détail des différents emplois faits par l'Église aux chrétiens, ainsi que des fondes faits aux Missionnaires; j'indiquerai aussi les faits de ces différentes sommes d'argent; -

L'Église doit donc aux chrétiens de Chand la somme de 19242 sicap, ainsi répartis

mai Ngay, marchand de pierres précieuses:	8810 ⁺
mai Bék, également marchand de pierres:	1562 ⁺
mai Manh, monopoliste des coqs de tortue:	6500 ⁺
mai Bro'n ainsi qu'à 3 autres chrétiens, en tout:	1365 ⁺
donc, total:	19242 ⁺

ภาพที่ 2.3 จดหมายรายงานประจำเดือนจากวัดโรมันคาทอลิก
จันทบุรีถึงสังฆมณฑลกรุงเทพฯ วันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2462

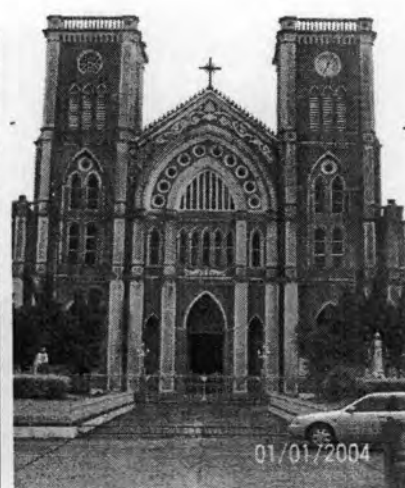
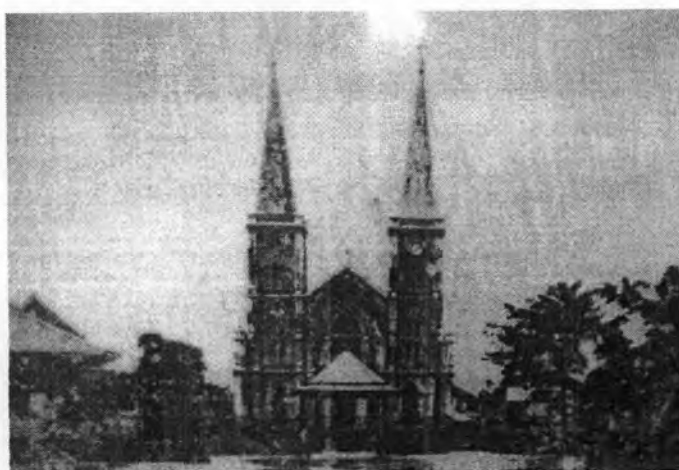
ที่มา : วัดอัสสัมชัญ บางรัก, เอกสารเพิ่มเติมที่ 3 ชุดที่ 4 เรื่องที่ 17 เรื่องจดหมายรายงานจาก
อาสนวิหารพระนางมารีปฏิสนธิ์นิรมล จันทบุรี, 12 มกราคม 2462.

ภาพที่ 2.4 โบสถ์คาทอลิกจันทบุรี หลังที่ 3 ค.ศ. 1858

Drawn by M. Sabatier from a Sketch by Henri Mouhot.

ที่มา : อาสนวิหารพระนางมารีปฏิสนธินิรมล จันทบุรี ถ่ายเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2547 (ภาพนี้ตีพิมพ์ใน Henri Mouhot, *Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860* (Singapore: Oxford University Press, 1989), p.136.

ภาพที่ 2.5 โบสถ์คาทอลิกจันทบุรี หลังที่ 4 และภาพโบสถ์หลังปัจจุบัน

ที่มา : อาสนวิหารพระนางมารีปฏิสนธินิรมล จันทบุรี ผู้เขียนถ่ายเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2547

สำหรับเมืองตรานั้นไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่ากลุ่มผู้นับถือศาสนาคริสต์ในเมืองตรานี้เริ่มต้นมาตั้งแต่เมื่อใด แต่ปรากฏว่าจำนวนผู้นับถือศาสนาคริสต์ในขลุงนั้นมีจำนวนมากมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในตรานั้นมีผู้นับถือศาสนาคริสต์มากเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากขลุงกับทุ่งใหญ่เป็นเขตแดนที่เคยรวมกันเป็นเมืองขลุง และสถานที่ประกอบพิธีกรรมคงจะใช้สถานที่ที่วัดคาทอลิกที่จันทนิมิต เนื่องจากมีอาณาบริเวณที่กว้างขวางสามารถบรรจุสัตบุรุษได้ราว 5,000 คน ต่อมาเมื่อมีผู้นับถือศาสนาคริสต์ในเมืองตรานี้เพิ่มขึ้นได้รวมกันได้สร้างโบสถ์คริสต์นิกายโรมันคาทอลิกขึ้นที่บ้านท่าเรือจ้าง ริมแม่น้ำในเมืองตรานี้ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด สันนิษฐานว่ามีมาก่อน พ.ศ. 2447 ที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองเมืองตรานี้ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์จะเป็นชาวญวน ในช่วงแรกสร้างเป็นโบสถ์ไม้ ตั้งอยู่บริเวณถนนท่าเรือจ้าง จนกระทั่งปี พ.ศ.2510 จึงได้มีการสร้างโบสถ์ใหม่เป็นแบบก่ออิฐถือปูนที่บริเวณโรงเรียนมารดานุสรณ์ชื่อโบสถ์แม่พระรับสาร ขึ้นกับเขตมิสซังจันทบุรี

เนื่องจากกลุ่มญวนคริสต์ในจันทบุรีเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญเพราะเป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม ภาพสะท้อนจากพิธีกรรมและวิถีปฏิบัติของชุมชนชาวคริสต์ในเมืองจันทบุรีถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่สำคัญแบบหนึ่งในสังคมเมืองจันทบุรีที่กินระยะเวลายาวนานโดยมีศาสนาคริสต์และบาทหลวงเป็นศูนย์กลางในการยึดโยงผู้คนในชุมชนเข้าด้วยกัน ในขณะเดียวกันก็มีการปรับตัวเข้าหากลุ่มคนอื่น ๆ และอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

จากการสัมภาษณ์มีคาแอล ขวลิต อานาภรณ์ ชาวญวนคริสต์ที่คลุกคลีกับประเพณีพิธีกรรมของคาทอลิกมายาวนาน ได้อธิบายว่า พิธีกรรมของคริสต์ศาสนา (คาทอลิก) ในจันทบุรีนั้นมีประเพณีพิธีกรรมเหมือนกับชาวคาทอลิกทั่วโลก แต่มีการเพิ่มบทสวดที่เป็นภาษาญวนซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น พิธีกรรมประจำปีที่สำคัญของชาวญวนคริสต์จันทบุรีที่ถือปฏิบัติสืบกันมาได้แก่

- เทศกาลเตรียมรับเสด็จพระคริสต์เจ้า (Advent) เริ่มต้นวันอาทิตย์ สี่สัปดาห์ก่อนคริสต์มาส จนถึงวันที่ 24 ธันวาคม เป็นการเตรียมตัวเพื่อช่วงเวลาของพระคริสต์สมภพที่กำลังจะมาถึง ช่วงเวลาแห่งการเตรียมนี้ เรียกว่า “เทศกาลเตรียม รับเสด็จฯ”

- เทศกาลพระคริสต์สมภพ (Christmastide) เริ่มต้นจากวันคริสต์มาส ถึงวันฉลองการรับพิธีล้างบาปของพระเยซูเจ้าในระหว่างสัปดาห์สุดท้ายของเดือนธันวาคมและสัปดาห์

แรกขอเดือนมกราคม คริสต์ชนยังคงอยู่ในเทศกาลพระคริสต์สมภพ ในช่วงเวลาแห่งความชื่นชมยินดีเหล่านี้ เราจะต้อนรับการเสด็จมาของพระผู้ไถ่บาป ช่วงเวลาเตรียมรับเสด็จและช่วงเวลาพระคริสต์สมภพนี้ คือ ช่วงเวลาแห่งการเตรียมตัวและการเฉลิมฉลอง ให้ผ่านพ้นปีเก่าและเข้าสู่ปีใหม่ ซึ่งเป็นงานที่จัดอย่างยิ่งใหญ่มางานหนึ่งของจันทบุรี มีการประดับประดาต้นคริสต์มาสหน้าบ้าน ชาวญวนคริสต์ทุกบ้านที่ฝั่งจันทนิมิต รอบบริเวณวัดคาทอลิก

- เทศกาลมหาพรต (การถือศีลอด) มหาพรตคือ ช่วงเวลา 40 วันแห่งการเตรียมตัวเพื่อเข้าสู่เทศกาลปัสกา “มหาพรต” คือช่วงเวลาแห่งการภาวนาที่เข้มข้น การอดอาหาร การพลีกรรม และประกอบกิจศรัทธา ญวนจะทำการอดอาหารตั้งแต่เวลา 6 โมงเช้าถึง 6 โมงเย็นและไปวัดสวดมนต์กับบาทหลวงที่โบสถ์ทุกวัน

- เทศกาลปัสกา นับได้ว่าเป็นเทศกาลที่เก่าแก่ที่สุด เป็นเทศกาลที่จัดอย่างยิ่งใหญ่ที่สุดในเมืองจันทบุรี และจะมีชาวคริสต์ทั้งจากเมืองจันทบุรี เมืองตราด มารวมตัวกันเป็นจำนวนมาก มีการแจกไข่ต้มปัสกาให้แก่ทั้งชาวคริสต์และชาวพุทธที่มาเที่ยวงาน มีการสวดบทสรรเสริญพระเจ้าทั้งการสวดไทย อังกฤษและสวดญวนด้วย

- นอกจากนี้ยังมีพิธีบูชามิสซา (MASS) เป็นการสวดภาวนาในโบสถ์ทุกวันอาทิตย์ บาทหลวงจะเป็นผู้ประกอบพิธีนี้ พิธีนี้เป็นการแสดงความศรัทธา การเป็นพี่น้องของชาวคริสต์

พิธีกรรมที่เรียกว่าศีลศักดิ์สิทธิ์ 7 ประการ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย มีพิธีต่างๆ ดังนี้

- พิธีศีลล้างบาป ทำโดยนำน้ำมาเทที่ศีรษะ สำหรับผู้ที่เข้าศาสนาครั้งแรก และเพื่อมีสิทธิในการรับศีลในขั้นอื่นๆ ต่อไป

- พิธีแก้บาป เป็นการพิจารณาเตือนตนเอง ยอมรับผิดและแก้ไขข้อผิดพลาด หลังจากนั้นจำเป็นต้องไปสารภาพบาปต่อหน้าบาทหลวง บาปหลุดไม่หลุดขึ้นอยู่กับเจตนาที่เขาตั้งใจ จะกระทำต่อหน้าพระเป็นเจ้าและการกระทำหลังจากพิธีนั้นด้วย

- พิธีศีลมหาสนิท เป็นพิธีรับแผ่นขนมปังที่ผู้รับเชื่อมั่นว่าเป็นพระเยซูเจ้าที่ประทับอยู่

- พิธีศีลกำลัง เป็นพิธีเชิญพระเป็นเจ้ามาเป็นกำลังให้กับผู้ถือศาสนาเพื่อต่อสู้กับอุปสรรคในโลกนี้ เพื่อบรรลุชีวิตหน้า

- พิธีมงคลสมรส ที่จัดประกอบให้คู่ชายหญิงที่สมัครใจอยู่กินเป็นสามีภรรยากัน กระทำเฉพาะผู้เป็นชาวคริสต์เท่านั้น โดยที่ผู้แต่งงานต้องแจ้งให้แก่ชุมชนทราบล่วงหน้าเป็น

ระยะเวลาประมาณ 1 เดือน และพาคู่สมรสซึ่งอาจเป็นคนต่างศาสนา มาทำความรู้จักกับชุมชน และมารับการประพรมน้ำศักดิ์สิทธิ์จากบาทหลวง

- พิธีศีลบรรพชา เป็นพิธีบวชบาทหลวง เพื่อทำหน้าที่ทางศาสนา
- พิธีศีลเจิมคนไข้ บาทหลวงจะไปทำพิธีให้พร้อมกับคนไข้ คนชรา และผู้อยู่ในโอกาส

เสี่ยงต่อชีวิตในอันตราย เพื่อขอพรจากพระเจ้าเพื่อจะได้เตรียมตัวสู่ความตาย โดยชาวญวนคริสต์ที่จับบวชนั้นนอกจากการเชิญบาทหลวงไปสวดที่บ้าน ยังมีการเชิญคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นหญิงชาวญวนไปส่งวิญญาณผู้ป่วยด้วยการร้องเพลงบทสวดภาษาญวนซึ่งเรียกว่า “แก๋โฮ่น” และมีผู้นำสวดเรียกว่า “ย้าบ” โดยชาวญวนมีความเชื่อว่าการสวด “แก๋โฮ่น” ส่งวิญญาณผู้ป่วยก่อนตายนั้นจะทำให้ผู้ป่วยได้ไปอยู่กับพระเจ้า โดยระหว่างการสวดจะไม่มีการจับหรือสัมผัสผู้ป่วย และถ้าผู้ป่วยเสียชีวิตแล้วบาทหลวงก็จะทำพิธีฝังให้ต่อไป นอกจากนี้ยังมีกิจศรัทธาอื่นๆ เช่น การสวดลูกประคำ การอดอาหารเนื้อสัตว์ ภาวนา

นอกจากพิธีกรรมทางศาสนาแล้วชาวญวนยังมีเทศกาลวันตรุษญวนซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นวันที่รวบรวมสมาชิกภายในครอบครัวทุกคน ทุกๆ คนต้องมาพร้อมหน้า ซึ่งไม่ว่าจะทำงานหรืออาศัยอยู่ที่อื่นที่ไม่ใช่บ้านเกิด ไม่ว่าจะมัสการทุกซอกซิบอยู่ที่แห่งไหนก็ต้องกลับมาที่บ้านเกิดเพื่อจุดธูปบูชาบรรพบุรุษและไปเยี่ยมหลุมฝังศพซึ่งถือว่าเป็นเทศกาลที่สำคัญมากของญวน หิ้งบูชาจะถูกประดับประดาด้วยผ้าสีแดง เครื่องของคาวหวานอย่างยิ่งใหญ่ ในเทศกาลนี้มีการบูชาเทพเจ้าแห่งดินและครัวในวันที่ 23 เดือน 12 ตามจันทรคติ โดยญวนคริสต์จะไปยังสุสานฝังศพและมีบาทหลวงประกอบพิธีให้

2.4.3.2 ชาวญวนพุทธ¹⁰⁷

ชาวญวนที่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่แห่งใดก็จะนิมนต์พระญวนมาสร้างวัด เป็นที่บำเพ็ญการกุศลของพวกตนที่อยู่ ณ ที่แห่งนั้น ญวนรับเอาพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจากประเทศจีน ดังนั้นเมื่อพวกญวนมาสร้างวัดและมีพระญวนขึ้นในประเทศไทย ก็มีผู้นับถือและอุดหนุน แต่เดิมจะมีเฉพาะพวกญวน แต่เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีวัดจีนในประเทศไทย

¹⁰⁷ เรียบเรียงจากการสัมภาษณ์องค์อัครราชทูต (ไพรัช หนวดดี) เจ้าอาวาสวัดเขตรังานบุญญาราม จันทบุรี 12 มกราคม พ.ศ. 2550 และโต้วาที ณ กลาง, “วัดญวน: บทบาทด้านพิธีกรรมและความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนในเขตกรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับที่ ๓๓ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537).

ไทย พวกชาวจีนก็มักไปทำบุญที่วัดญวนด้วย เพราะอยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานด้วยกัน มีพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีกตึกอย่างเดียวกัน ส่วนชาวไทยแม้จะไม่นับถือแต่ก็ไม่รังเกียจเพราะเห็นว่านับถือพระพุทเจ้าองค์เดียวกัน

พระญวนในประเทศไทย แรกเริ่มคงบวชมาจากญวน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาเมื่อญวนกับไทยทำสงครามกัน พระญวนในประเทศไทยจึงมีแต่ที่บวชในไทยเท่านั้น พระญวนที่อยู่ในประเทศไทยได้แก้ไขคติ หันมาตามอย่างพระสงฆ์ไทยหลายอย่าง เช่น ถือลิขาบทไม่ฉันอาหารเวลาวิกาลคือเวลาเย็น ครองผ้าสีเหลืองแต่เพียงสีเดียว ไม่ใส่รองเท้า และอุ้งเท้าแบบพระในประเทศจีนและประเทศญวน จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระญวนมีสมณศักดิ์ และได้โปรดเกล้าฯ ให้พระญวนมาทำพิธีกตึก เป็นพิธีหลวงบ่อยครั้ง

ร่องรอยของชาวญวนพุทธในจันทบุรีนั้นจะเห็นได้จากการสร้างวัดญวนในจันทบุรี มีประวัติว่าสร้างมาตั้งแต่ในราวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2377 แรกเริ่มเป็นอุโบสถไม้ นามของวัดในอดีตมีเพียงนามที่เป็นภาษาญวนและภาษาจีนคือ "เพือกเดียนตือ" และ "ฮกซังยี" ตามลำดับ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดญวนขึ้นใหม่และพระราชทานนามวัดญวนให้มีชื่ออย่างไทยว่า วัดเขตรันานุญญาราม โดยแปลจากภาษาญวนเดิมคือ เพือก แปลว่า บุญ ส่วนเดียน แปลว่า นา และ ตือ แปลว่าวัด

วัดเขตรันานุญญารามเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางเมืองจันทบุรี มีถนนหลายสาย (ในปัจจุบัน) ผ่านทั้งถนนขวางและถนนสุขาภิบาลซึ่งเป็นถนนริมน้ำ ซึ่งในอดีตเป็นที่ตั้งของชุมชนสำคัญ และเป็นท่าจอดเรือเพื่อการเดินทางไปกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ ซึ่งเรียกกันว่าย่าน "ท่าหลวง" ซึ่งเป็นที่อยู่ของบรรดาพ่อค้าชาวจีน ส่วนทางตอนใต้ของถนนเป็นที่อยู่อาศัยของชาวญวนพุทธ เรียกว่า "ตลาดล่าง" โดยมีวัดเขตรันานุญญารามเป็นจุดแบ่งพื้นที่

นอกจากนี้ความสำคัญของวัดญวนอันมีนิกายยังเกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่อของชาวจีนและชาวญวนพุทธนั่นคือ การถือศีลกินเจ ซึ่งตรงกับวันขึ้น 1 ค่ำ ถึงวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9

ของจีน งานบุญนี้ได้จัดมา 100 กว่าปีแล้ว¹⁰⁸ ซึ่งประเพณีถือศีลกินเจนี้ได้มีส่วนในการเชื่อมโยงชาวจีนและชาวญวนพุทธเข้าด้วยกัน เนื่องจากเป็นคติความเชื่อของศาสนาพุทธมหายานเหมือนกัน โดยภายในวัดญวนมีการตั้งโรงเจบัวแสดตั้งขึ้น ในแผนจารึกที่ติดไว้บริเวณด้านข้างพระอุโบสถระบุว่า เทศกาลถือศีลกินเจที่เมืองจันทบุรีเริ่มต้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2430 และจากบันทึกที่ได้รวบรวมไว้โดยนายถาวร รัตนวิระกุล กล่าวไว้ว่า

ประมาณปี พ.ศ. 2430 ชาวจีนชื่อ ซาเอี้ย เค่งสู่น แซ่โค้ว ได้ชักชวนชาวจันทบุรีที่มีศรัทธาในพุทธศาสนามาร่วมประกอบพิธีกรรมถือศีลกินเจ โดยแรกเริ่มเดิมทีได้ประกอบพิธี ณ บริเวณศาลเจ้าแม่กวนอิมในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อได้รับความศรัทธาจากชาวจีนในจันทบุรีเพิ่มขึ้น สถานที่เริ่มจะคับแคบจึงได้ย้ายไปประกอบพิธีกรรมยังศาลหลักเมืองในปัจจุบัน โดยมีทั้งชาวจีนและชาวญวนร่วมพิธี ซึ่งบริเวณนี้แต่ก่อนมีสภาพเป็นป่ามีต้นไม้ใหญ่โตขึ้นมากมาย บางทีในช่วงเทศกาลมีพายุฝนหรือลมพัดแรงทำให้เกิดความไม่สะดวก อีกทั้งมีการเสนอความเห็นว่าจะมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ดังนั้นจึงย้ายมาจัดงานกินเจที่วัดเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดร่วมกันทั้งชาวจีนและชาวญวน โดยมีพระสงฆ์อัมมิกายเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ภายหลังได้มีชาวไทยเริ่มหันมาให้ความสนใจและประกอบพิธีถือศีลกินเจมากขึ้นและรุ่งเรืองมาถึงในปัจจุบันนี้

¹⁰⁸เรียบเรียงจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (ไพรัช หน่อด้)

ภาพที่ 2.6 วัดเขตรัณยานุญญาราม (หรือวัดเพ็ญเดือนเดือนในภาษาญวนและฮกซ้งยี่ในภาษาจีน)
ถนนเบญจมาราชูทิศ ต.วัดใหม่ อ.เมืองจันทบุรี

ที่มา : ภาพถ่ายของวัดเขตรัณยานุญญาราม พ.ศ. 2530

2.4.4 ชาวชอง

ชาวชองเป็นชนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทยในบริเวณ ระยอง จันทบุรี และตราด ชาวชองอาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้ตั้งแต่เมื่อใดนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด จากนิราศเมืองแกลง¹⁰⁹ ของสุนทรภู่ซึ่งแต่งประมาณ พ.ศ. 2350 ทำให้สันนิษฐานได้ว่าชาวชองเป็นชนพื้นเมืองเดิม ในนิราศเมืองแกลงได้กล่าวถึงชาวชองไว้ว่า

ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต	ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วงวงศ์วานว่านเครือเป็นเชื้อชอง	ไม่เหมือนน้องนิกน้ำน้ำตากระเด็น

นอกจากนี้ยังปรากฏในหนังสืออักษรธาภิธานศัพท์ที่เขียนโดยหมอบรัดเลย์ว่า “ชองเป็นคนพวกหนึ่ง เปนชาวดง คล้ายข่า มีอยู่ที่เมืองจันทบูร” ชาวชองมีภูมิลำเนาอยู่ตามชายแดนและเชิงเขาชอบทำมาหากินอยู่ตามป่าเขา เช่น ทำไร่ ทำนาตามเชิงเขา ระหว่างเขา นับถือ

¹⁰⁹ กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520), หน้า 107.

พระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนับถือผี¹¹⁰ ในจันทบุรีชาวของจะรวมตัวกันอยู่บริเวณเชิงเขา สอยดาว กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ อำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอมะขาม เป็นต้น ส่วนชาวของในตราด ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเขาสมิง โดยเฉพาะตำบลเขาสมิง กับตำบลท่าโสม อำเภอเมือง อำเภอบ่อไร่ เป็นต้น ของที่อยู่ใกล้กับชนชาติไทยได้เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมและภาษาเป็นไทยไปแล้ว¹¹¹

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับภาษาของปรากฏอยู่ในชื่อหมู่บ้าน แสดงให้เห็นว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของของมาแต่ดั้งเดิม เช่น บ้านปากพืด แปลว่า ดงเสียดู บ้านตักตัก แปลว่า ที่ลุ่มกว้างใหญ่ ที่จันทบุรี อำเภอท่าใหม่มีตำบลแก่งหางแมว¹¹² คำว่า “แมว” มาจาก “เมว” ของภาษาของแปลว่าปลา ดังนั้นชื่อตำบลนี้จึงหมายถึงตำบลแก่งหางปลา ที่ตำบลบางกะจะมี “บ้านเส” มาจากภาษาของ “เซ” แปลว่า “หวาย” เป็นต้น¹¹³

การปกครองของชาวของ จะมีผู้นำหมู่บ้านผู้อาวุโสซึ่งสมัยโบราณเรียกว่า “หลวงพล” เป็นที่ยอมรับของหมู่บ้านในส่วนของค่านิยมความเชื่อของชาวของ ชาวของมีความเชื่อเรื่องวิญญาณ ภูตผี และศาสนาพุทธ ชาวของมีการนับถือผี มีประเพณีที่เรียก “การเล่นผีหิ้ง” และ “การเล่นผีโรง”

เดิมชาวของมีชีวิตความเป็นอยู่แบบคนป่า มีการทำนา ปลูกข้าว เพื่อกำรงชีวิต ส่วนอาชีพอื่นชาวของจะตัดไม้ป่า หาของป่ามาขาย เช่น สมุนไพร หวาย ชัน น้ำมันยาง ฯลฯ การแต่งกายของชาวของ แต่งกายเหมือนคนไทยในชนบท ผู้หญิงสูงอายุนิยมนุ่งผ้าโจงกะเบน ใส่เสื้อคอกระเช้า ผู้ชายสูงอายุนิยมนุ่งกางเกงจีนขายาว ใช้ผ้าขาวม้าคาดเอวหรือพาดบ่า ไม่นิยมใส่เสื้อ ชาวของอาศัยอยู่ตามพื้นที่ป่าเชิงเขาและมักโยกย้ายที่อยู่บ่อย ชาวของชอบอยู่เป็นกลุ่มๆ กลุ่มละ 20-30 ครัวเรือน การสร้างบ้านของชาวของเรียกว่า “ยกบ้าน” ลักษณะบ้านของชาวของจะยกเป็นเรือนสูงกว่าพื้นดิน 1.50-2.00 เมตร มีบันได 3 หรือ 5 ชั้น ตัวบ้านสร้างเป็น 3 ระดับ ลักษณะ

¹¹⁰ปรารภนา ศรีวิศาลศักดิ์, “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของจันทบุรีก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2,” หน้า 42.

¹¹¹พระบริหารเทพธานี, **ประวัติศาสตร์ไทย**, หน้า 38.

¹¹²ตำบลแก่งหางแมวปัจจุบันคือ กิ่งอำเภอแก่งหางแมว มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลตะเคียนทองและตำบลพลวงซึ่งยังคงพบว่ามีผู้พูดภาษาของอยู่ - ผู้เขียน.

¹¹³ม.ศรีบุษรา (นามแฝง), “ประวัติของชนชาติของ,” **วารสารวัฒนธรรมไทย** 30, 2 (กุมภาพันธ์ - ตุลาคม 2534): 40.

บ้านเรือนจะเป็นแบบ “เครื่องเรือนผูก” สร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ใบระก่า ใบกันเกรา ใช้วิธีสลักเสาเรือนและตอกหมุดเพื่อยึดตัวเรือน

ภาพที่ 2.7 เรือนเครื่องผูกของชาวชองในจันทบุรี

ที่มา : สุรเชา สุพรรณไพบูลย์, การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ชาวชอง (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530), หน้า 220.

ภาษาชองมีแต่ภาษาพูด แต่ไม่มีภาษาเขียน ชาวชองจึงไม่ได้จดบันทึกไว้ มีเพียงวิธีการบอกเล่าและการปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ภาษาชองจัดอยู่ในกลุ่มตระกูลออสโต - เอเชียติก ซึ่งมีภาษาขมุ กมอญ เขมร และละว้า รวมอยู่ด้วย ภาษาชองมีเสียงสระทั้งหมด 46 เสียง การเกิดเสียงภาษาชองเป็นภาษาที่ไม่มีระดับเสียงอยู่กลางพยางค์¹¹⁴

ส่วนประเพณีและวัฒนธรรมของชาวชองนั้น ประเพณีที่ยังคงรักษาไว้ คือ ประเพณีการแต่งงาน และมีความเชื่อในเรื่องศาสนา และความเชื่อในเรื่องวิญญาณและภูมิจิตต่างๆ “ผีหิ้ง” จะมีอยู่ประจำทุกบ้าน เชื่อว่าวิญญาณจะคอยปกป้องรักษาภัยพิบัติต่างๆ ตลอดจนความเจ็บไข้ได้ป่วยให้คนในครอบครัว ประเพณีแต่งงานของชาวชอง เรียกว่า “กาตัก” หรือการแต่งงานของลูกสาวคนโต เป็นพิธียิ่งใหญ่ ก่อนการแต่งงานหนุ่มสาวชาวชองห้ามคบหากันตามลำพัง ห้ามชาย

¹¹⁴ สุวิไล เปรมศรีรัตน์, เรื่องแผนที่ภาษาของชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2544), หน้า 18.

หญิงพักค้างคืนบ้านของอีกฝ่ายหนึ่งและถูกเนื้อต้องตัวกันไม่ได้ ถ้าชายหญิงถูกใจกัน ฝ่ายชายจะให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอ การสู่ขอต้องนำหมากพลู ดอกไม้ เทียนไขขึ้นไปกราบผีฝ่ายหญิง แล้วจึงมีการเจรจาสู่ขอ พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะเรียกสินสอด ส่วนใหญ่จะเรียกเงินหรือทอง เมื่อบอกจำนวนสินสอดแล้วฝ่ายชายจะต้องนำมาเท่าที่เรียก ขาดเกินไม่ได้ ถือว่า "ผิดผี" ช่วงก่อนแต่งงานห้ามผู้หญิงไปไหนมาไหนกับฝ่ายชาย หากฝ่าฝืนถือว่าการผิดผี ฝ่ายชายต้องขอขมาโดยการนำรูปเทียนไปกราบไหว้พ่อแม่ฝ่ายหญิง เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานฝ่ายชายจะไปค้างบ้านฝ่ายหญิง 3 คืน จากนั้นผู้หญิงก็จะไปค้างที่บ้านฝ่ายชายอีก 3 คืน เช่นกัน จากนั้นจึงตกลงอีกครั้งว่าจะพักอาศัยอยู่กับฝ่ายใด¹¹⁵ ในพิธีแต่งงานมีพิธีที่น่าสนใจคือการที่หมอบพิธีเอาถุงผ้าขาวคลุมศีรษะของคู่บ่าวสาวและจับให้ชนกันเบาๆ 3 ครั้ง เพื่อเตือนให้คู่สมรสรู้ว่า ต้องลุ่มหลวมท้ายเป็นคนคนเดียวกัน จะต้องเชื่อฟังซึ่งกันและกัน และยังมีการละเล่นซึ่งให้ชายสองคนเอาเขาควายมาสวมศีรษะ สมมุติว่าเป็นควายเล่นขวิดกัน รูปแบบนี้น่าจะเป็นที่มาและสอดคล้องกับสำนวนไทยที่ว่า "แต่งงานแบบคลุมถุงชน"¹¹⁶ นอกจากประเพณีการแต่งงานแล้ว ชองยังมีประเพณีการเกิด การตาย และการนับถือผีอีกด้วย หมู่บ้านที่มีชาวชองอาศัยอยู่มาก ได้แก่ หมู่บ้านห้อย จังหวัดตราด ที่นี้มีศาลเจ้าตั้งอยู่ จะมีพิธีเซ่นไหว้ปีละ 2 ครั้ง คือในช่วงเดือน 6 และเดือน 12 มีชาวชองในหมู่บ้านมาทำพิธีร่วมกัน ผู้ที่มาร่วมงานไม่ได้จะจุดธูปเซ่นไหว้ที่บ้าน นอกจากนี้ที่บ้านศรีบัวทองจะจัดงานประจำปี มีการเซ่นไหว้ในช่วงเดือนเมษายน ถือเป็นการรวมญาติชาวชองที่อยู่ในจังหวัดตราด

2.5 ภาษาถิ่นจันทบุรีและตราด

ภาษาที่ชาวจันทบุรีและชาวตราดพูดกันนั้นเป็นภาษาไทยเหมือนที่ใช้พูดในภาคกลางโดยทั่วไป แต่จะมีสำเนียงและหางเสียงผิดเพี้ยนกันไปทำให้เกิดลักษณะเฉพาะ สำเนียงการพูดของชาวจันทบุรี ตราด และชลบุรีบางส่วน (อำเภอพนัสนิคม) จะมีสำเนียงคล้ายกันมาก ภาษาถิ่นจันทบุรีและตราดนี้จะออกสำเนียงค่อนข้างหนัก เสียงดัง และห้วน และมักจะแตกต่างจากสำเนียงของภาษาที่ใช้พูดในภาคกลางในเรื่องของวรรณยุกต์ และคำศัพท์บางคำที่มีความหมายเฉพาะและเป็นที่ยอมรับกันโดยหมู่ผู้พูดภาษาถิ่นนี้เท่านั้น

¹¹⁵ สัมภาษณ์ นางสวาท บัวบึง, อายุ 63 ปี อยู่บ้านเลขที่ 12 หมู่ 3 ต. ด้านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด, (20 พฤศจิกายน 2550)

¹¹⁶ ชิน อยุดี, "เผ่าชอง," ใน ชิน อยุดี บิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2529), หน้า 150.

การออกเสียงในภาษาถิ่นของจันทบุรีและตราดนั้นจะแตกต่างในเรื่องของวรรณยุกต์ และมีเรื่องคำเป็นคำตายเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยอักษรกลางและอักษรสูงที่เป็นคำตายหรือคำเป็นออกเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด เช่น เตะ เออะอะ จะออกเสียงวรรณยุกต์ตรี เป็น เต๊ะ เอ๊ะอะ ส่วนคำตายที่มีตัวสะกด เช่น ปิด สุก จับ จะลดระดับเสียงลง 1 เสียง ออกเสียงเป็นเสียงสามัญ ส่วนคำเป็นนั้นจะออกเสียงเหมือนภาษากลาง ส่วนอักษรต่ำคำตายจะออกเสียงเป็นเสียงโท เช่น เงอะงะ เซอะชะ จะออกเสียงเป็น เงอะงะ เซอะชะ (ต้องใช้ไม้เอก แทนเพราะอักษรต่ำผันวรรณยุกต์เอกเป็นเสียงโท)

แม้ภาษาจันทบุรีและภาษาตราดจะใช้ภาษาไทยภาคกลางแต่ก็มีคำพูดบางคำเป็นคำเฉพาะตัว เช่น “สงาด” มีความหมายว่า มาก บางครั้งจะมีความหมายในเชิงประชดประชัน เช่น โง่สงาด หมายถึงโง่มากๆ หรือถ้าอยู่ข้างหน้า เช่นคำว่า “สงาดดี” หมายถึง สมน้ำหน้า หรือคำว่า “หาย” มีความหมายว่า แล้ว เช่นพูดว่า ฝนตกหาย จะหมายถึง ฝนตกแล้ว (คือกำลังตกอยู่) หรือคำว่า เซ็ด มีความหมายว่า หมด ทั้งหมด ไม่เหลือ เช่น ถ้าพูดว่า กินเซ็ด จะหมายถึง กินหมดไม่มีเหลือ เป็นต้น

ในเรื่องของภาษาถิ่นจันทบุรีและตราดนั้นมีบทประพันธ์บทหนึ่งของนางเพ็ญจันทร์ ประทุมวงษ์ ชื่อว่า “พูดจาประสาตราด”¹¹⁷ จะช่วยให้เข้าใจในเรื่องการออกเสียงภาษาถิ่นจันทบุรีและตราดได้เป็นอย่างดี ดังจะขอยกตัวอย่างกลอนบทหนึ่งดังนี้

ขอเริ่มเล่าพูดจาภาษาตราด	ไปตลาดจ่ายของสดเข้าจรดสาย
ว่าไปที่ “โรงจ่าย” แสนสบาย	อีกตรีกลายเป็นโทไก้สมจินต์
ไปพั่นสทางมันค์รถมันพ์ัด	หน่อส้มมะรูดยอดมันลัดเหมือนกันสิ้น
กินหมदनอนหมदनะยุพิน	ตราดกลับคืนใช้กินเซदनอนเซดเลย

¹¹⁷ เพ็ญจันทร์ ประทุมวงษ์, “พูดจาประสา (ภาษา) ตราด,” วารสารคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ วิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา (สิงหาคม 2526): 29.

2.6 ลักษณะที่อยู่อาศัยของชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออก

การตั้งถิ่นฐานในเมืองจันทบุรีและตราดนั้นมีชุมชนชาวจีนและชาวญวนที่มีบทบาทในบริเวณพื้นที่แห่งนี้ โดยชาวจีนได้สร้างลักษณะรูปแบบของชุมชนโดยสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการค้าของตน สังเกตได้จากการก่อสร้างอาคารจีนโบราณ¹¹⁸ ในขณะที่ชาวญวนก็มีส่วนสำคัญในการถ่ายทอดเอกลักษณ์และการสร้างสถาปัตยกรรมโดยผ่านการนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธนิกายมหายาน ซึ่งทั้งสองศาสนานี้เป็นเสมือนบรรทัดฐานของสังคมที่ได้หลอมรวมชาวจีนและชาวญวนเข้าด้วยกัน

นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะรูปแบบอาคารในเมืองจันทบุรีและเมืองตราดได้แก่ การเข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีและเมืองตราดภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งทำให้เกิดอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมแบบฝรั่ง

เนื่องจากชนชาติจีนและญวนเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของพลเมืองในชุมชนแถบนี้ ซึ่งสิ่งๆ ที่ดำเนินไปควบคู่กับวิถีชีวิตของชาวจีนก็คือวัฒนธรรมการค้า ชาวจีนจึงมักตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนที่หนาแน่นมากกว่าการตั้งชุมชนที่มีลักษณะกระจัดกระจายเนื่องจากมีความสะดวกในการติดต่อค้าขายมากกว่า โดยลักษณะการตั้งชุมชนในเมืองจันทบุรีและตราดบริเวณริมน้ำนั้นก็มีลักษณะเหมือนกันคือหันหลังให้ลำน้ำ ใช้บริเวณพื้นที่ถนนเป็นทางเชื่อมต่อระหว่างอาคารแถวสองฝั่งถนนและเป็นย่านการค้าสำคัญในระยะแรกของการตั้งเมือง

ลักษณะอาคารบ้านเรือนในช่วงแรกเป็นอาคารติดดิน นิยมสร้างอาคารเป็นทรงจั่ว วัสดุที่ใช้เป็นวัสดุในท้องถิ่น เช่น ไม้แปกและใบจาก มีชายคายื่นออกมาเพื่อเป็นร้านค้า มีลักษณะเป็นอาคารที่พักอาศัยถึงอาคารพาณิชย์ การตั้งชุมชนในจันทบุรีและตราดจะมีผู้คนอยู่หนาแน่นบริเวณริมน้ำ โดยส่วนมากผู้ที่ตั้งถิ่นฐานจะเป็นชาวจีนและชาวญวนที่อพยพเข้ามาทางทะเล ชุมชนลักษณะดังกล่าวพบได้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งจะมีการตั้งบ้านเรือนเรียงรายริมน้ำ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการขนส่งสินค้าเข้ามาขายหรือเก็บในโรงเก็บสินค้า พวกชาวจีนจะปลูกเรือนในลักษณะเรือนแถวชั้นเดียวหรือสองชั้นเพื่อทำการค้า ใกล้เคียงๆ กับชุมชนจะมีวัด หรือโบสถ์ หรือมัสยิด

¹¹⁸ สุวรรณี เครือปาน, "การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารที่พักอาศัยบริเวณถนนสุขาภิบาล อำเภอเมืองจันทบุรี." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), หน้า 3.

ตามการนับถือศาสนาของชุมชนนั้นๆ เช่น ชุมชนญวนคริสต์ริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรีด้านตะวันออก จะอยู่บริเวณโดยรอบวัดโรมันคาทอลิก ส่วนพวกญวนฝั่งตะวันตกจะมีวัดญวน (พุทธมหายาน) อยู่ใกล้ๆ กับชุมชน และในบางครั้งก็เกิดการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ดังชาวจีนที่นับถือศาสนาพุทธในจันทบุรีก็จะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกับชาวญวนที่วัดญวนเนื่องจากนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานเหมือนกัน ส่วนชาวจีนที่อยู่อาศัยใกล้กับวัดคาทอลิกก็จะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ ตัวอย่างชุมชนชาวจีนที่ประกอบการค้าและตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำนี้ได้แก่ ตลาดท่าหลวง (จันทบุรี) ตลาดท่าเรือจ้าง (ตราด) ส่วนชุมชนบริเวณชายฝั่งทะเล เช่น ชุมชนบริเวณแหลมสิงห์ แหลมงอบ เกาะช้างนั้น มีทั้งที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเล หรือในทะเล คือมีลักษณะเป็นเรือนประมงยกพื้นสูงขึ้นมาจากน้ำ ส่วนใหญ่ผู้ประกอบการอาชีพประมงในจันทบุรีนั้นจะเป็นชาวญวน ส่วนในตราดจะเป็นชาวไทย และชุมชนที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินจะเป็นบริเวณที่ราษฎรประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ ทำนา การตั้งบ้านเรือนจะอยู่ห่างจากกันเพื่อมีพื้นที่ในการเพาะปลูก บ้านเรือนจะเป็นลักษณะเรือนไทยในชนบท ปลูกสร้างด้วยไม้ซึ่งหาได้ในท้องถิ่น แต่ก็จะมีความแตกต่างจากการตั้งชุมชนของชาวของที่จะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มหรือหมู่บ้านลึกเข้าไปในป่าเขา และการปลูกสร้างบ้านเรือนจะเป็นเรือน “เครื่องผูก” ที่ใช้วัสดุที่ไม่ทนทานนัก เรือนลักษณะนี้จะไม่พบในตัวเมืองจันทบุรีและตราดเลย จะมีก็แต่ในบริเวณชนบทห่างไกล

ลักษณะบ้านเรือนในจันทบุรีและตราดในพื้นที่ที่ห่างไกลจากตัวเมืองนั้นจะมีความแตกต่างจากสิ่งปลูกสร้างหรืออาคารในเมืองอย่างชัดเจน อาคาร โรงเรือนในเมืองจะเป็นการปลูกสร้างที่มีความมั่นคงถาวรสวยงามกว่า และบางแห่งยังได้รับอิทธิพลการก่อสร้างอาคารจากการเข้ามาของฝรั่งเศส เช่น ที่ทำการของราชการหรือบ้านเรือนในเมืองจันทบุรีที่อยู่โดยรอบกองบัญชาการทหารฝรั่งเศสในอดีต บ้านข้าราชการใกล้กับวัดโบสถ์ซึ่งมีลักษณะของสถาปัตยกรรมยุโรปผสมอยู่ในเมืองตราดก็มีอาคารลักษณะนี้เช่นเดียวกัน

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานและบ้านเรือนที่กระจายกันตามการประกอบอาชีพและกลุ่มสังคม ทำให้สภาพสังคมของจันทบุรีและตราดมีความหลากหลายในตนเอง กลุ่มคนแต่ละกลุ่มสืบสานและถ่ายทอดประเพณีวัฒนธรรมในกลุ่มของตนเอง เช่น ประเพณีของชาวชองในการนับถือผี ประเพณีการทิ้งกระจาดและกินเจของชาวจีน จนในเวลาต่อมารัฐเข้ามาจัดการปกครองและพยายามที่ทำให้ราษฎรทั้งหมดกลายเป็นไทย โดยผ่านกระบวนการกล่อมเกลากลายทางสังคมผ่านแบบเรียนของรัฐ (ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) และจากการกระจายความเจริญ

เข้าไปสู่ท้องถิ่นด้วย การจัดการของรัฐนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมจีนทบุรีและตราด ที่กลุ่มคนต่างๆ ได้ผสมกลมกลืนกลายเป็นคนไทย เช่น ชาวซ่งที่ปัจจุบันแทบไม่มีใครพูดภาษาซ่งได้ หรือลูกหลานของชาวจีนที่กลายเป็นคนไทยเต็มตัว หลงเหลือไว้เพียงวัฒนธรรมประเพณี ประจำถิ่นบางอย่างเท่านั้น

ร้านตั้งกุยเส็ง ตลาดท่าหลวง

ภาพที่ 2.8 เรือนร้านค้าริมทางย่านท่าหลวง

ที่มา : ภาพถ่ายส่วนบุคคลนายหลี่ บุญมณีชัยกุล จันทบุรี

ภาพที่ 2.9 เรือนชาวสวนภาคตะวันออกเฉียง

ที่มา : โครงการรักษาเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม จังหวัดตราด
เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยมหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2547), หน้า 211.